

ТАТЯНА ИЛИЕВА

Към въпроса за развоя на терминологичната лексика в старобългарския език: специални наименования от апофатическото богословие (върху материал от най-старите писмени паметници)

ILIEVA, T.: On the question of the terminological lexis in Old Bulgarian: particular designations from apophatic theology (on material from the oldest written records). *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 1, pp. 56-94 (Bratislava).

The article studies the rendering of the main apophatic notions in the classic Old Bulgarian literary monuments. The terms of this subsystem are presented in their conceptual and linguistic aspects and, based on this, conclusions are made for the development of the terminological layer of lexis in the Old Bulgarian language. A dictionary of the apophatic terms in the classic Old Bulgarian literary monuments is proposed. It gives the empirical basis for the research.

The classic Old Bulgarian literary monuments, the theological terminology (the apophatic terms), history of terminology.

1. Въведение

Без съмнение, един от най-значимите приноси на светите братя Кирил и Методий в изграждането на първия литературен език на славяните е създаването в него на собствена терминологична номенклатура, отразяваща адекватно ромейската теологично-философска понятийна система.¹ Използвайки словния ресурс на говоримия език на славяните от Солунско за книжовни нужди, първопросветителите по естествен път го пригаждат към назоваване на отвлечени понятия и по този начин непосредствено го довеждат до необходимата степен на интелектуализация и терминологизация. Построен върху здравата основа на живата реч, езикът на Кирил и Методий и на техните следовници – старобългарските книжовници от периода X – XI в., се утвърждава като еквивалент на свещената и ерудирана литература на гръцки и латински език, целенасочено обработен за богослужебна и културна употреба – условие, от което произтичат редица важни последици за неговия вътрешен строй: наличие на значителен брой преки заемки и морфологично-семантични калки (предимно от гръцки) в словника; преосмисляне на домашните думи като носители на богословско, философско и друго понятийно съдържание; култивиране на езиковите изразни средства; стилизиране. Ето защо, когато от разстоянието на вековете даваме оцен-

* Assoc. Prof. Tatyana Ilieva, PhD, Cyrillo-Methodian research centre, Bulgarian Academy of Sciences, 13 “Moskovska” Str, 1000 Sofia, Bulgaria; ilieva_tatyana@abv.bg.

¹ Верещагин, Е. М.: Великоморавский этап развития первого литературного языка славян: становление терминологической лексики. In: Великая Моравия, ее историческое и культурное значение. Москва: Наука, 1985, с. 217-238.

ка на делото на славянските първоучители, не можем да подминем и въпроса за развоя на терминологичния пласт лексика в българския книжовен език от създаването му до наши дни – един от най-актуалните въпроси на историческата лексикология днес.

Обект на настоящото изследване е т. нар. апофатическа или отрицателна терминология,² засвидетелствана в т. нар. класически старобългарски паметници (нататък КСП) – най-древните достигнали до нас писмени свидетелства на български език, датиращи от X – XI в., съхранили изящството на Кирило-Методиевите преводи.³ Изборът на темата не е случаен. Тази категория специални наименования обхваща названията на основни богословски понятия от Учението за Бога един по същество, от триадологията, а в по-широк аспект и от христологията, които заемат централно място в първите символически, еврически и екзегетически текстове, преведени от Светите братя още в началото на тяхната мисия сред славяните за богослужерна употреба и душевна полза. Не е случаен и изборът на обекта на изследване – т. нар. класически старобългарски паметници, запазени в ръкописи от X – XI в. (при всичката условност на това понятие) са първостепенни източници за проучване на езика и писмената култура в старобългарската епоха, тъй като съдържат преки, синхронни свидетелства за първия литературен език на славяните.

Интересуващата ни лексика е попадала нееднократно във фокуса на изследователското внимание, разглеждана от различни учени единствено като част от категорията негирани думи в старобългарския език. К. Шуман (1958), Л. Мошински (1971, 1982); Н. Молнар (1985), В. Лопина (1988), Н. Андриевска (2003), В. С. Ефимова (2005), А. Ковачевич (2016) изследват този словен масив най-вече с оглед на словообразователната структура на думите и отношението им към техните гръцки еквиваленти.⁴ Във връзка с участието им в различни антонимни корелации някои от тези наименования са разглеждани от Т. Илиева.⁵ Новото и различното в предлаганото изследване е, че тук тези думи за пръв път се

² В изследването не намират място негирани думи, които не са употребени в апофатически смисъл, като небытие, незнаемъ, неоугасаемъ, неоуспаямъ, както и субстантивът в ср. р. мн. ч. нежщана 'несъществуващите неща' и др.

³ За проблематиката, свързана с най-старите писмени паметници на български език, вж. Милтенев, Я.: Проблеми и перспективи пред проучването на „класическите“ старобългарски паметници. In: Старобългарска литература, 59-60, 2019, с. 153-198. Вж. също посочената там библиография.

⁴ Schumann, K.: Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen (= Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, Slavistische Veröffentlichungen, 16). Berlin: Harrasowitz, 1958, 66 s.; Moszyński, L.: Miejsce partykuly przeszycej „ne” w zdaniu starocerkiewno-słowiańskim. In: Studia Palaeoslovenica. Praha, s. 243-263; Мошински, Л.: Способы перевода греческих словообразований с отрицательной приставкой ѿ- в старославянской Супрасльской рукописи. In: Cyrillomethodianum, 1982, № 6, с. 81-97; Molnár, N.: The Calques of Greek Origin in the Most Ancient Old Slavic Gospel Texts. Budapest-Köln-Wien: Böhlau, 1985, 346 s.; Lopina, V.: Načini prevodenja grčkog alpha privativno i latinskog privativnog in- u crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije. In: Leksikografija i leksikologija. Sarajevo: Akad. Nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1988, s. 165-172; Андриевска, Н.: Преводот на грчкото привативно алфа во старите македонски текстови. Скопје: Институт за македонски јазик Крсте Мисирков, 2003, 145 с.; Ефимова, В. С.: К вопросу о лексическом выражении отрицания в старославянском языке. In: Slavia, 2005, roč. 74, č. 2-3, s. 251-264.; Kovačević, A.: Negacija od čestice do teksta. Usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagoljskoj pismenosti. Zagreb: Staroslavenski institut, 2016, 377 s.

⁵ Илиева, Т.: Антонимията в старобългарския език (върху материал от старозаветните пророчески книги по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека, Санкт Петербург). In: Palaeobulgarica, 2009, roč. 33, č. 4, s. 60-78. Илиева, Т.: Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa”. София: П-ца „П. П. Славейков“, 2013, 406 с.; Илиева, Т.: Наблюдения върху антонимията в старобългарски език (по материал от Богословие). In: Международна юбилейна конференция 15 и 16 май 2017 г. БАН – София. Т. I, София: ИБЕ, с. 134-142; Илиева, Т.: Някои наблюдения върху синтагматиката на антонимите в старобългарския език. In: Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludvico Kossuth nominatae. XLVI, Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2018, s. 8-28; Илиева, Т.: Системные отношения в древнеболгарской лексике. Вопросы лексической антонимии в древнеболгарском языке (на материале классического корпуса и памятников, сохранных в более поздних русских списках). In: Славянска филология. Т. 26. София: БАН, 2019, s. 152-165.

обсъждат в качеството им на термини от апофатическото (отрицателно) богословие.⁶ След кратко разяснение на концептуалната страна на означаваните с тях понятия лексикалният материал е представен под формата на терминологичен речник на анализирания специални наименования. Накрая въз основа на направените наблюдения са синтезирани изводи за развоя на терминологичната лексика в старобългарския език.

Като източници на ексерпция на емпиричния материал са използвани:

1. Лексикографски справочници, чиято изворова база покрива (или включва) словния инвентар на запазените писмени документи от т. нар. „старобългарски канон“:⁷

а. Общи речници: СС⁸ и СтБР.⁹

б. Речници към отделни паметници: Пенкова 2008.¹⁰

2. Лексикографски трудове с по-широка изворова база (за съпоставка на данните от КСП с тези от по-голям кръг старобългарски паметници, запазени по късни преписи, както и с по-сетнешни такива):¹¹

а. Общи речници: Mikl,¹² МДРЯ,¹³ СДРЯ,¹⁴ СРЯ,¹⁵ SJS.¹⁶

б. Речници и индекси към издания на отделни паметници или автори: Симеоновия

⁶ Метод в богословието, според който за Бог се говори чрез форми на отрицание (*невидим, неделим, нетварен, неизменен* и т. н.). Повече за апофатическото богословие вж. у Шмалий, Вл. свята: Апофатическое (отрицательное) богословие. In: Православная энциклопедия. Под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Т. 3. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, s. 134-140. Вж. също и посочената там литература.

⁷ В изследването не са включени излезлите преди съставянето на СС и СтБР речник-индекси към отделни КСП, тъй като материалът от тях е включен в използваните лексикографски справочници.

⁸ Цейтлин, Р. М. – Вечерка, Р. – Благова, Э. (ред.): Старославянский словарь (по рукописям X – XI вв.). Москва, 1994. (съкр. СС).

⁹ Иванова-Мирчева, Д. (отг. ред.): Старобългарски речник. Т. 1. София: В. Траянов, 1999; Т. 2. София: В. Траянов, 2009. (съкр. СтБР)

¹⁰ Пенкова, П.: Речник-индекс на Синайския евхологий. София, 2008, 400 s.* (съкр. Пенкова 2008). <https://www.abcdar.com/sources.php> *Лексиката от новата част на Синайския евхологий, открита през 1975, се проследява по допълнението към втория том на СтБР.

¹¹ В съпоставката са привлечени:

- паметници с доказан български произход от периода IX – XI в., достигнали до нас основно в късни руски преписи, между които Богословие и Шестоднев на Йоан Екзарх, XIII Слова на Григорий Богослов, ркп. XI в., Ефремовска кормчая, Златоструй, Служ. миней за м. септември, октомври и ноември по ркп. от 1096 г. и 1097 г., Пандекти на Антиох, Симеонов сборник от 1073 г., Сборник на княз Светослав от 1076 г., Беседи на Папа Григорий Велики (Двоеслов). Голяма част от тези паметници се свързват (със сигурност или предположително) с дейността на Преславското книжовно средище (вж. Грашева, Л. – Славова, Т.: Преславско книжовно средище. In: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, с. 315-316; Милтенова, А. (отг. ред.): История на българската средновековна литература. София: БАН, 2008).

- От среднобългарския период е включен материалът от Речника на патриарх Евтимий, както и от някои паметници, свързани с Атон, като Догматиката на Йоан Дамаскин, Огласителни поучения на Теодор Студит от XIV в., XVI Слова на Григорий Богослов с тълкувания на Никита Ираклийски по ркп. XIV в.

Широка изворова база, която по-нататък ще бъде още повече разширена, е умишлено търсена, тъй като извлеченият от текстове с различна жанрова и хронологична принадлежност материал позволява по-цялостна визия върху разглежданата категория лексикални единици с оглед на тяхната поява в разнообразни контексти.

¹² Miklosich, Fr.: *Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Wien, 1862 – 1865. (съкр. Mikl).

¹³ Срезневский, И. И. (сост.): Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1-3. Санкт-Петербург, 1893 – 1903. Репринт: Москва: Книга, 1989. (съкр. МДРЯ).

¹⁴ Крысько, В. Б. (гл. ред.): Словарь древнерусского языка XI – XIV вв. Т. 1. Москва: Русский язык, 1988; Т. 5. Москва: Русский язык, 2002. (съкр. СДРЯ).

¹⁵ Словарь русского языка XI – XVII вв. Вып. 1. Гл. ред. С. Г. Бархударов. Москва: Русский язык, 1975. Вып. 11. Гл. ред. Д. Н. Шмелев. Москва: Русский язык, 1986. (съкр. СРЯ).

¹⁶ *Slovník jazyka staroslověnského*. Praha, 1958 – 1994. (съкр. SJS).

сборник от 1073 г. (Сб 1073),¹⁷ Сборника от 1076 (Сб 1076),¹⁸ преводните съчинения на Йоан Екзарх (Илиева 2013; Тотоманова, Христов 2019),¹⁹ Догматика от XIV (Weiher 1987),²⁰ произведенията на Патриарх Евтимий (РЕвт).²¹

3. Съпоставката с църковнославянската традиция е извършена въз основа на речника на Ат. Бончев (ЦслР).²²

4. При изследването на съвременните континуанти освен данните, които дава СтбР, са използвани и тези в многотомния академичен речник на българския език (РБЕ).²³

За богословските дефиниции се облягам основно на ръководството по догматика на Дюлгеров и Цоневски от 1947.²⁴

2. Концептуална същност на апофатическата теология

Един от съществените въпроси на терминологията като наука както в синхронен, така и в исторически аспект, е въпросът за обхвата на дадената терминологична система, респ. на съставлящите я подсистеми. Ето защо смятам за наложително, преди да пристъпя към конкретния анализ на езиковите факти, да очертая концептуалната рамка на разглежданата тук категория специални наименования.

Апофазисът²⁵ или т. нар. *отрицателна теология* е богословски метод, който се основава на предпоставката, че Бог е съвършено несъизмерим с всичко съществуващо. Всички думи, имена, представи и идеи в човешкия език, отнасящи се до тварното битие, са непригодни за разбиране на Бога.²⁶ Затова апофатиката забранява да бъдат прилага-

¹⁷ Богданова, С. – Вълчанов, В. – Досева, Ц. – Иванов, С. – Ралева, Ц. – Христова, В. – Янева, П.: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. Речник-индекс. София: БАН, 1993. (съкр. Сб 1073).

¹⁸ Молдован, А. М. (гл. ред.): Изборник 1076 года. Издание подготовили М. С. Мушинская, Е. А. Мишина, В. С. Голышенко. Т. 1 – 2. Москва, 2009. (съкр. Сб 1076).

¹⁹ Старобългарско-гръцки терминологичен речник-индекс към Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“. In Илиева, Т.: Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“, с. d. (съкр. Илиева 2013); Тотоманова, А. – Христов, И. (ред.): Терминологичен речник на Йоан Екзарх. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2019.

²⁰ Die Dogmatik des Johannes von Damaskus in der kirchenslavischen Übersetzung des 14. Jahrhunderts. Herausg. E. Weiher unter Mitarbeit von F. Keller und H. Miklas. Band 1 (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes. T. 25). Freiburg i. Br.: U.W. Weiher, 1987, 816 s. (съкр. Weiher 1987).

²¹ Речник на езика на Патриарх Евтимий. Ч. 1. А–И. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2019; Ч. 2. О–Я. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2020. (съкр. РЕвт).

²² Речник на църковнославянския език. Съст. Архим. Ат. Бончев. Т. 1. София: НБКМ, 2002; Т. 2. София: НБКМ, 2012. (съкр. ЦслР).

²³ Речник на българския език. Авт. кол. Т. 1 – 15. София: И-т за бълг. език, 1977 – 2015. (съкр. РБЕ).

²⁴ Дюлгеров, Д. – Цоневски, Ил.: Православно догматическо богословие. София: Синодално издателство, 1947. 288 с.

²⁵ Заимстваните термини *апофазис* и *апофатически* представляват съответно отглаголно съществително *ἀποφασίς* от гр. глагол *ἀποφάσσει* 'казвам „не“' и прилагателно, възхождащо към гр. *ἀποφατικός* 'отрицателен'. Обобщенията в този параграф са синтезирани въз основа на енциклопедичните статии върху апофатическото богословие в следните издания: Кузнецов, В. Г. (ред.): Словарь философских терминов. Москва: ИНФРА-М, 2007, с. 30-32; Кириленко, Г. Г. – Шевцов, Е. В.: Краткий философский словарь. Москва: АСТ, 2010, с. 13; Византийский словарь. В 2 т. Сост., общ. ред. К. А. Филатова. Т. 1. Санкт-Петербург: Амфора, Издательство РХГА, 2011, с. 111-112; Шмалый, Вл. свящ.: Апофатическое (отрицательное) богословие, с.д. Вж. също Лосский, Вл.: Очерк мистического богословия Восточной церкви. Догматическое богословие. Москва: СЭИ, 1991, с. 31.; Флоровский, Г. В.: Преподобный Максим Исповедник. Дионисий Ареопagit. О небесной иерархии. Санкт-Петербург, с. XXXIII – LXVI.

²⁶ Апофатическият подход към реалитите на мистическия опит е присъщ и на други религии – забраната за изобразяване на Бога в юдаизма и исляма, концепцията за висшето духовно начало на всичко съществуващо (Брахман) в индуизма и т.н. Вж. Лысенко, В. Г.: Апофатическая теология. In: Новая философская энциклопедия. В четырех томах. Т. 1. Научно-ред. совет В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. Москва: Институт философии РАН, 2010, с. 117. С оглед на Библията като първообрази на апофатическото богословие може да се смятат тези места в древните вавилонски митове, където се говори за тайнствеността и непознаемостта на боговете.

ни относно Бога понятия от сътворения свят и допуска неговото описание единствено посредством отрицателни определения. Това съвсем не означава ограничаване или, още по-малко, изключване на богопознанието, а само неговото възвисяване и превъзходство над обективния гносис. Като заявява безусловната трансцендентност на Бога, апофатическото богословие защитава съкровеността на Божествената природа и презумира за познаващия човешки ум пълен отказ от каквито и да било отъждествявания с реалии от земното битие. Признавайки невъзможността да се даде определение на Бога, в същото време то не се отказва изобщо да разсъждава за Бога. Познанието за Бога в рамките на това учение се вижда като познание на непознаваемия (нѣвѣдомъ, нѣдовѣднмъ), а всички изказвания по отношение на него се основават върху изразяване на неизразимия с думи (нѣнзглаголанъ/ьнъ, нѣнздреченъ/ьнъ, нѣнсповѣднмъ, нѣсъказаемъ). Така, при все че е построен на отрицанието, апофазисът утвърждава съществуването на Бога, само че поради безсилието на човешкия ум да постигне с интелектуално усилие непостижимия (нѣпостнжнъ, нѣнслѣднмъ, нѣнзочумѣемъ) и да осмисли неразбираемия (нѣвънѣтъ), се стреми да обрисова неописуемия (нѣнспнсанъ) чрез опровержения, показвайки какво Бог не е. Апофазисът в православие се счита за основен метод,²⁷ за разлика от спомагателния му т. нар. катафазис (положително богословие), който предполага познанието на Бога чрез аналогии от света и човешката природа.²⁸ В отличие от основаната на позитивния опит катафатическа теология, апофатическата приема като единствен достоверен източник на знания за Абсолютна непосредственото прозрение на истината в акта на откровението, с което логично прераства в мистическо богословие. Съгласно него последователното снемане на всички емпирически възприемаеми атрибути и сигнификации при разкриването и обосноваването на истините на християнското вероучение само по себе си се явява начален стадий на придобиване на собствен интуитивен опит, в който трансцендентният (нѣпнѣстжпнъ) и недосегаем (нѣовнсканъ, нѣпнѣнскновенъ) Бог се познава не като същност, а като личност, по-точно, като три, пребъдващи без смесване (нѣсъмѣсно) една в друга, неразделни личности – нѣраздѣлаемѣа, нѣразлѣжнѣа Троица, непознаваема по своята същност. Отказът от изследване на Божеството по пътя на разума посредством съставяне на абстрактни понятия за Бога възвежда човек до висотата на Божията премъдрост (пѣмѣдростъ), извършвайки таинственото му „съединяване“ с непомръкващата Божествена светлина (нѣпомръцаѣскѣтъ), възможно единствено чрез излизане извън пределите на обективното познание и реалността в освобождаващ от всичко земно екстаз и в безмълвие, което е и крайната цел на апофазиса.²⁹

Превъзвишеността на Бога (пѣвъшнъ) над цялото съществуващо и мислимо битие, несъизмеримостта му със света се изразяват с отрицателното определение *безпределен, неизмерим* (нѣнзмѣрнъ, нѣнсъѣтенъ, нѣнцнсанъ). Това понятие изключва от представата за

²⁷ Този метод е наследен от елинистическите философски системи и по-специално от неоплатоничите. Още у Плотин и у Филон се откриват наченки на апофатическото определение на единното, а също така и противопоставяне на единното на света на битието. Вж. по въпроса Флоренский, П. А.: Столп и утверждение истины. Москва: Путь, 1914, с. 163. Техниката на апофатическото богословие е разработена в съчиненията на Дионисий Ареопагит. Вж. Дионисий Ареопагит: За небесната йерархия. За църковната йерархия. Превел от старогръцки Любомир Николов-Нарви. София: Лик, 2001.

²⁸ Вж. Византийский словарь, с. d., с. 111-112.

²⁹ Екстазът на Псевдо-Дионисий Ареопагит е несравним с екстаза на Плотин. И в двата случая екстазът предхожда катарзиса (вътрешното очистване). Но ако Платиновият интелектуален катарзис е насочен към освобождаване на съзнанието от множествеността на всичко съществуващо, то за Ареопагит очистването е равнозначно на отдалечаване изобщо от всичко тварно, скриващо Бога. Лосский, Вл.: Очерк мистического богословия Восточной церкви, с. d., с. 113.

Бога и неговите проявления в света всякаква граница и условност, свойствени на творението, допълвайки се от идеята за всесъвършенството Божие.

Докато всичко, което съществува в света, зависи от ограниченията на пространството и времето, Бог съществува вън от пространствените граници. Той е необходим, необятен (неодръжнмъ, невъмѣстнмъ, невъмѣщаємъ) – не може да бъде обгърнат от целия свят. Той стои над всяка измерима пространственост, така че пространството не може да го ограничава.

Бог съществува не само над пространствените граници, но и вън от границите на времето (безврѣмєннъ, безлѣтнъ, прѣвѣчєнъ): бидейки несътворен (несъзданъ, безъсѣтворєннъ), той няма нито начало, нито край – същество безначално (безначалнъ, безначалъ) и безкрайно (бесконечнъ), което всецяло и винаги пребъдва неизменно (нензмѣннъ, непрѣмѣннъ) по отношение на същината, силата и съвършенствата си. В неговото битие липсват минало и бъдеще, има само присносъщо настояще, живот в цялата му пълнота на Същество безсмъртно (бесмъртнъ) и непреходно (ненстѣлнмъ, нестѣлѣа) в собствения смисъл на тези думи, означаващи вечността като непрекъсваема жизненост. „Аз, Господ, не се променям“, говори Сам Бог за Себе Си чрез устата на пророк Малахия (Мал 3: 6). И ап. Иаков казва за Отца на светлините, че у него „няма изменение, нито сянка от промяна“ (Иак 1: 17).

Като абсолютен Дух, Бог е напълно лишен от всякаква вещественост и сетивно възприемаема форма. Той е безплътен (бесплѣтнъ), без образ (безъобразъ) и невидим (невѣднмъ). Като такъв Той по необходимост е и неподлежащ на страдания и външно въздействие (непостраданнъ, немѣчєнъ, бестрастнъ).

Апофазисът последователно разкрива неадекватността за познание на Божествената същност не само на чувствените представи, но и на най-възвишените понятия, като благод, любов, мъдрост, охарактеризиращи Божиите ум, воля и чувства. Когато човек нарича Бога благ, трябва да помни, че той е над всяко благо, преблаг (прѣблагъ); когато го определя като милостив и щедър, да не забравя, че неговата милост и щедрост са несъпоставими с човешките (прѣмнлостнѣъ, прѣщєдрѣ); когато изтъква светостта му, да означава, че тя безкрайно превъзхожда тази на кой да е простосмъртен (прѣсѣатъ, прѣчєстъ, прѣподобєнъ); когато казва, че е мъдър, то непременно да го прави с уговорката, че е премъдър (прѣмѣдрѣ). Всички тези имена, както и други като безгрѣшнъ, нескѣрєннъ, нерасказаннъ, неосѣжденъ/ѣнъ, необннъ, се отнасят не към Божието същество, а към неговите действия (енергии) в света.

И така, въз основа на очертаната концептуална рамка можем да изведем следните изводи относно обхвата на лексикалния състав на разглежданата тук предметна област:

От богословска гледна точка системата на апофатическата терминология обхваща:

1. Наименованията на основни понятия от църковното учение за познанието (гносеология) в тази негова част, която касае богопознанието: непостижимост, недопознаваемост (непълна, частична познаваемост), неизречимост, неизследимост.

2. Наименованията на свойствата на Божието естество,³⁰ представящи го като свободен от недостатъците на ограниченото битие, които свойства, мислени като общи за трите Божествени ипостаса, се явяват обект на църковното учение за Бога един по същество.³¹ Тук влизат два вида термини:

³⁰ Свойствата, които човек приписва на Бога, изразяват не същността Божия, а само човешките представи за Божествените енергии. Вж. Дюлгеров, Д. – Цоневски, Ил.: Православно догматическо богословие, с. д., с. 44.

³¹ В терминологичния речник към „Небеса“, съставен от Т. Илиева (Илиева, Т.: Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“, с. д.) тази терминология се отбелязва с ремарка *теол.* (= теология в тесен смисъл на думата като учение за Бога сам по себе си), а в речника под редакцията на А.-М. Тотоманова и Ив. Христов (Терминологичен речник на Йоан Екзарх, с. д.) – с ремарка *енерг.* (= учение за предвечните Божествени енергии).

а) обикновени отрицания, между които ще отбележим наименованията на свойствата *необхватност, безпределност, неограниченост, безначалност, безкрайност, неизмеримост, неизменяемост, безсмъртност, безплътност, невидимост, безстрастност (неподлежание на въздействие)*.

б) отрицателни по преизобилие (апофазис, дефиниран посредством елативна степен):³² *превечност, превъзвишеност, премъдрост, пресвятост, преблагост, пречистост, прещедрост*.

3. Принадлежащите към учението за троичния Бог³³ наименования на отрицателните лични свойства на Божествените ипостаси: *нероденост, непричиненост и безначалност* на Отец, *неотделимост* на Сина (от Отец) и *неначинаемост* на неговото раждане, *неотходност* на Духа (от Отца).

4. Отнасящите се към христологията термини *неслитно, неизменно, неразделно и неразлъчно*,³⁴ разкриващи непонятния за човешкия разум начин на съществуване на двете природи – Божествена и човешка, в личността на Исус от Назарет, както и редица наименования на свойства на Божието естество, разпознаваеми в лицето на Богочовека Христос (напр. *безгрешен, нетленен, нестрадащ, пречист, пресвят*).

От казаното следва, че не всички наименования с негация са апофатически термини, а само тези, които означават свойства на Божествената природа, използвайки отрицателна форма, за да покажат в крайна сметка това, което Бог не е. Негирани думи или отделни техни употреби, които нямат отношение към теологията, и по-специално към тази нейна част, която се занимава със свойствата на Бога, не принадлежат към категорията апофатически наименования.

Следва също, че апофатическата терминология обхваща специални наименования от различни богословски подсистеми, обединени от общия апофатически метод в теологията, който се основава на предпоставката, че всяко положително знание за природата на Бога надхвърля границите на човешкия разум.

3. Емпиричен материал – лексикографско представяне

От езиковедска гледна точка системата на апофатическата терминология обхваща всички думи, назоваващи свойства на Бога или на негови прояви и действия в света по пътя на последователно отричане на всичките му определения като неизмерими – независимо от паралелите, които тези думи имат в други лексикални пластове или в други терминологични подсистеми на богословието, както и независимо от граматическата им принадлежност.

На следващите страници представям апофатическите термини, засвидетелствани в най-старите старобългарски паметници чрез инструментариума на лексикографското описание.

³² Тази форма на апофазиса дефинира много добре св. Атанасий Велики, когато говори, че Бога не трябва да именуваме същество, понеже и тварите се именуват същества. Бог е *ὑπερῶντος* (надсъществен или прещъствен), т.е. по-горе от всяко същество. Цит. по Дюлгеров, Д. – Цоневски, Ил.: Православно догматическо богословие, с. d., с. 40. Вж. също Христов, Ив.: Терминологията на Божието битие в старобългарския превод на Първо слово против арианите. In: Атанасий Александрийски. Първо слово против арианите. Т. II. Изследвания. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2022, s. 254, 258.

³³ У Т. Илиева (Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“, с. d.) тази терминология се отбелязва с ремарка *трин.* (= тринитаристика, тринитарно богословие), а у А.-М. Тотоманова и Ив. Христов (Терминологичен речник на Йоан Екзарх, с. d.) – с ремарка *триадол.* (= триадология).

³⁴ Вж. вероопределението на IV Вселенски събор у Дюлгеров, Д. – Цоневски, Ил.: Православно догматическо богословие, с. d., с. 23.

Структурата на речниковата статия има следния вид:

Отляво стои старобългарската лема, изписана в получер шрифт и реконструирана според правописа на СтБР,³⁵ придружена от граматически ремарки³⁶ (също според СтБР) и индикатор за фреквенция. Данните за честотата са заети от СС и се отнасят за цялата семантична структура на думата.

Отдясно се разполага тълковно-концептуалната част с илюстративни примери³⁷ и техните адреси. Привеждат се всички засвидетелствани в КСП значения на дадената лексикална единица – общоупотребими и терминологични, между които и апофатическото. Това се прави, за да може думата да се възприеме в нейната смислова цялост.

При всеки отделен алосем се указва лексикалният пласт, към който той принадлежи. Ако се касае за обща употреба, тя се отбелязва с ремарка *общоупотр.* Ако става дума за специално значение, посочва се терминологичната подсистема, към която то се отнася. В случай че даден термин е полисемичен, отделните му специфични употреби могат да принадлежат едновременно към разни редове в системата на отрицателното богословие, например гносеология (учение за познанието), което е на равнище 'род' спрямо другите, и теология (учение за Бога един по същество) – на равнище 'вид', или към едноредови помежду си предметни области, като триадология (учение за св. Троица) и христология (учение за Богочовека Христос), теология и христология и т.н. При такова положение отношението на подчинение и съподчинение се указва с комбинирана ремарка, в която на първо място се посочва по-високоранговата област:

нѣвъмѣстнѣмъ, -ѣн *прил.* (1) *теол.-христ.*

нѣнзѣѣмѣмъ, -ѣн *прил.* (1) *гнос.-христ.*

нѣнслѣдованъ, -ѣн *прич.-прил.* (1) *гнос.-теол.*

Различните видове полисемия се описват лексикографски по различен начин.

Лексикографското отразяване на функционалната полисемия³⁸ става, като първо се привежда дефиницията, която представя обема и съдържанието на общото понятие, с което са свързани отделните значения, съставляващи семантичната структура на съответната лексикална единица. Респективно в подточки, номерирани с главни букви³⁹ (А), (Б) и т.н., се представя варирането на обема и съдържанието на общото понятие при употребата на думата в различните терминологични системи. Например:

бѣсмѣртѣнъ, -ѣн *прил.* (30) Безсмъртен, вечно жив – А) *теол.* свойство, принадлежащо в абсолютна степен на Божествената природа... Б) *сотир.* Благодатно състояние на спасеното човечество...

Понятийната полисемия, при която всяко едно от значенията на многозначната дума назовава различно понятие, се отразява лексикографски чрез използване на цифрова номе-

³⁵ Изключение прави само заглавката безсмѣртѣнѣ, възстановена по SJS.

³⁶ В отделни речникови статии като прилагателни по СтБР (s. LVI) се дават старобългарски причастия, достигнали до пълна адективация. При калки от гръцки, образувани по чужд образец по определения вече словообразователен модел, не се възстановява изходна глаголна форма, в случай че такава не е регистрирана в паметниците. Те се лематизират на старобългарски като причастно-прилагателни форми с комбинирана бележка *прич.-прил.* и се тълкуват като прилагателни, а като гръцки корелат се посочва съответният *adjectivum verbale*, от който най-вероятно директно произлиза калката. Вж. например. нѣнзглаголанъ, -ѣн *прич.-прил.* (2), но нѣнзглаголанънъ, *прил.*

³⁷ Илюстративните примери са взети от СтБР и СС.

³⁸ При функционалната полисемия семантичната структура на съответната лексикална единица се равнява на обема и съдържанието на едно понятие, с което отделните значения са свързани, като при всяко обемът и съдържанието на понятието вариат – стесняват се или се разширяват. Вж. Левит, З. Н.: Очерки по лексикологиии современного французского языка. Москва: Высшая школа, 1969, с. 65; Георгиев, С. – Русинов, Р.: Учебник по лексикология на българския език. София: Наука и изкуство, 1979, с. 80-84.

³⁹ Дават се в получер шрифт за по-добро визуално разграничаване от околния текст.

рация (1., 2., 3. и т. н.), с която се означават отделните аloseми, съставляващи семантичната структура на съответната лексикална единица. Към всеки аloseм се привежда неговата дефиниция. Например:

безврѣмѣньнъ, -ын *прил.* (2) 1. *трин.* Който е извън времето, вечен (определение на второто лице на пресв. Троица)... 2. *общоупотр.* Ненавременен.

С малки букви (а), (б) и т. н. се номерират различни терминологични употреби, принадлежащи към една богословска подсистема. Например:

безначалънъ, -ын *прил.* (11)... 2. *трин.* а) Лично свойство на Първото Лице на Пресветата Троица...; б) Определение на раждането на Сина от Отец...

При необходимост под черта се дава по-разширен богословски коментар. Вж. например статията на бесконъчънъ с бележките към нея.

При наличие на терминологична употреба на нелексикализирани и лексикализирани граматически форми на дадена дума, като заглавна единица се извежда основната форма на думата, а вторично терминологизираната от нея граматическа форма се дава като подлема, придружена от граматическа бележка, например:

бесплътънъ, -ын *прил.* (17) Бесплътен, безтелесен – 1. *теол.* Свойство, принадлежащо в абсолютна степен на Божествената природа. Като чист Дух Бог е лишен от всякаква материалност. Той е невеществен. // *Като същ.* Бесплътънын *м.р. ед.ч.* За Бог Слово – Бесплътният, Този, който не притежава плът. како бесплътънынъ въплътнъ сѧ С 459.3.

Всеки аloseм е придружен с един или повече илюстративни примери, към които се посочва паметникът и лексикографският справочник на ексерпция. Запазва се правописът на цитираните речници.

Непосредствено след всеки от илюстративните примери се привежда гръцкото съответствие, а когато то е едно и също за всички, се дава накрая непосредствено преди нвб. континуант/и.⁴⁰

****

безврѣмѣньнъ, -ын *прил.* (2) 1. *трин.* Който е извън времето, вечен (определение на второто лице на пресв. Троица). нмѣѧ в' себѣ слово събезначално... безврѣмѣньно, бесконечуно СЕ 67a9-10. 2. *общоупотр.* Ненавременен. не можѣте измѣнити безврѣмѣньноѧ съмрътнѧ С 86.30. Гр. ἄωρος. Нвб. безвременен *рядко*.

► Примери в други паметници – ГБ XI, 365 (засвидетелствано като апофатическо определение в пневматологията): бѣ оубо ѧхъ... невѣднмъ, безврѣмѣньнъ, невмѣстънъ, незмѣньнъ (МДРЯ).

ЦслР +.

безгрѣшънъ, -ын *прил.* (4) Безгрешен, който няма грехове. А) *теол.* Свойство, принадлежащо в абсолютна степен на Бога. прнмнмъ ны въ твоѣ ѿклоубѣ безгрѣшънъ СЕ 86a9. Б) *христ.* безгрѣшънъ бо вѣашѣ, нъ безгрѣшенъ сы крѣ(стнъ сѧ да б)лагод(тъ бжню н) достон(нство поддстъ) крѣ(штаемънмъ) X 1 Aa12-13, 14. Гр. ἀναίρετος. Нвб. безгрешен.

► Примери в други паметници – А) Като определение на Бога един по същество: СбТр XIV 196об. Вѣдѣ бо вл(д)ѧко безгрѣшнынъ грѣшна себе соуща предъ тобою н члѣкы (СДРЯ). Б) Като определение на въплътеното второ лице на пресв. Троица в христологията: Сб1073, л. 22 Съмрътнъ въкоушъ безгрѣшънынъ (МДРЯ). ЖВИ XIV–XV, 30б. Распѧтсѧ оубо плотью без-

⁴⁰ Новобългарските съответствия са взети от СтБР и РБЕ.

сѣиѣ въ трѣ безначальны (МДРЯ). Гб XI 10 β сѣиѣ сѣиѣ нъ безначальны (МДРЯ). Сб1073 263в 13-14 Сѣ безначальныи отцыи (МДРЯ). Догм XIV 13768 ѣдннѣ ѿцы ѿцы н безначальнѣ, снрѣуѣ неповннѣ не бо ѿ кого (Weiher 1987: 72).

ЦслР +.

бесконеченъ, -ын *прил.* (4) Безконечен, безкраен, безграничен – А) *теол.-трин.* Свойство, което в абсолютен смисъл принадлежи на Бога. Божието Слово като една от трите Божествени ипостаси също притежава свойството безконечност.⁴⁴ нмѣа в' себѣ слово събезначально ...безвѣременъ, бесконеченъ СЕ 67а 9-10. Б) *есхат.* Свойство на трансцендентната вечност. ꙗмоу же слава н держава въ бесконечныа вѣкы вѣкомъ С 543.11. В съч. Животъ бесконеченъ⁴⁵ – Животът в отвѣдния свят. О възхожденьи на оупъване живота бесконечнаго СЕ 65а13-14. Гр. ἀκράτος. Нвб. бесконечен.

► Примери в други паметници – А) Като определение в теологията: Написание XIV 93б 13 Вѣроуѣ бо оуѣмъ въ єднного бѣ ... неизмѣнна бесконечна (SJS). Гб XIV 26б бѣ естѣ свѣ(т) бесконечныи (СДРЯ). Б) Като определение в есхатологията: КрмЕфр 1б н житиѣ бл҃гоуствѣаго же н на бесконечномуу житиу ведоушѣ твърдо правнѣ (СДРЯ). Изб 1076 257 Боудѣши на нѣси съ ангѣлы анкѣствоуѣа въ бесконечныа вѣкы (СДРЯ).

ЦслР +.

бесплѣтенъ, -ын *прил.* (17) Бесплѣтен, безтелесен – А) *теол.* Свойство, принадлежащо в абсолютна степен на Божествената природа. Като чист Дух Бог е лишен от всякаква материалност. Той е невеществен. // *Като същ.* Бесплѣтныи м.р. ед.ч. За Бог Слово – Бесплѣтний, Този, който не притежава плѣт. како бесплѣтныи въплѣтн сѣ С 459.3. Гр. ἄυλος. Б) *ангел.* Дифференциален признак на ангелската природа. Бесплѣтныихъ ѿлѣз житиѣ СЕ 88а9. // *Като същ.* Бесплѣтныи м.р. мн.ч. Бесплѣтни същества, свръхестествени сили. ꙗ'то се великоѣ ... ꙗоудѣ, невѣдныи намъ бесплѣтныиимъ възпрѣ богъ С 458.22. Гр. ἀσώματος, ἄσαρκος. Нвб. бесплѣтен.

► Примери в други паметници – А) Като определение в теологията: ЙоЕБ 105б Єдино по истину безвѣществуѣо бжтв(о) естѣ и бесплѣтно (Илиева 2013, с. 262). ЙоЕБ 30б. Бесплѣ-

⁴⁴ Свойството безкрайност, приложено към Божеството, характеризира:

– неговата пространствена индетерминираност. Бог съществува вън от пространствените граници. Той е неизмерим и стои над всяка крайна пространственост, така че пространството не може да го ограничава;

– неговата времева индетерминираност. Бог съществува вън от границите на времето: Той е вечен, т. е. няма нито начало, нито край;

– липсата на ограничения в Божиите съвършенства.

Категориите безкрайно и крайно са били познати още в античната философия (Анаксимандр). Ако обаче в християнската мирогледна система безкрайното характеризира трансцендентната действителност, а крайното – иманентната реалност, у древногръцкия материалист те изразяват неразделно свързани помежду си противоположни страни на обективния свят. Безкрайното означава безграничната, неопределена, безкачествена материя, намираща се във вечно движение. То характеризира:

– съществуването на света в пространството като отворена материална система;

– съществуването на света във времето като несътворена и неунищожима материя.

– количествената неизчерпаемост на материята, безкрайното многообразие на нейните форми на битие.

Вж. Катасонов, В. Н.: Бесконечность. In: Православная энциклопедия, с. d., Т. 4, 2002, с. 690-693, както и посочената там литература. <https://www.pravenc.ru/text/78234.html>

⁴⁵ Животът в отвѣдния свят като Божествен в основата си е извън времето, т. е. включен е във вечността. Човек получава вечния живот чрез Христа, ще рече, вярващите, които любят Бога и изпълняват заповедите му, ще придобият вечно блаженство в отвѣдния свят, докато невярващите и безаконниците ще бъдат предадени на вечна смърт. Тук понятията *живот* и *смърт* се покриват с представата за пребыване в или извън Божието присъствие. Доколкото основното условие за вечния живот – общението с Бога, е налице за вярващите и в този тук живот на земята, временният и задгробният живот неразривно се съединяват в представата за вечен живот. Това е вторият възглед за вечния живот като живот съвършен, християнски. Вж. Никифоров, М. В.: Бессмертие. In: Православная энциклопедия, с. d., Т. 4, 2002, с. 725-728; Зайцев, А. А.: Вечная жизнь. In: Православная энциклопедия, с. d., Т. 8, 2004, с. 86-93, както и посочената там литература. <https://www.pravenc.ru/text/158316.html>

тънъ ... невѣднмъ, неосажнмъ (пак там). Сб1073 34г4-5 Бесплътнаа бо ꙗже та жьртва бесплътнѣи оумѣ. Б) Като определение в триадологията: Догм XIV 126626 нѣо бѣ безнаучельнѣ сы ... н бесплътнѣ ... без'научельнѣ ... н нестѣкаемѣ ражають (Weiher 1987: 50). Гб XIV 96 се же бѣаше само бѣже слово пржежвѣиоуе невѣднмоѣ, непостнжнмоѣ, бесплотное (СДРЯ). В) Като определение в ангелологията: Сб1073 119а1-2 дѣхѣе бо тѣнѣи н бесплътнѣи соушѣе. Мин 1097 Бесплътнѣи нмъ науало, гаврнлѣ (МДРЯ). ЙоЕБ 105а аγγελъ ... бесплътнѣи же глѣть ся и безвѣиствѣнѣи, ꙗкоже къ намъ прелѣжѣице (Илиева 2013, s. 262).

ЦслР +.

бестрастнѣи, -ѣи *прил.* (4) 1. *теол.* Като определение на Бога един по същество – неподвластен на външно въздействие. сѣи родомъ бестрастнѣи н ѣклѣбѣи бѣи, ꙗко ты еси цѣлѣнтѣлѣ дѣшамъ ѣ тѣломъ нашнмъ СЕ 26а15-16. 2. *христ.* По отношение на Иисус Христос (с оглед на Божествената му природа) – Който не изпитва страдание. толнко пострадавѣи прѣвѣи бестрастнѣи С 436.19. аште страсть нмашн бестрастнѣи нмъ не оуѣвѣи С 511.13-14. Гр. ἀπαθής.⁴⁶ Вж. също под страсть в израза бе-с-трастн. Нвб. безстрастен.

► Примери в други паметници: 1. Като определение в теологията: КрмРяз 3в Аще же н естѣствомъ непреложѣи естѣи н неопнсанѣи н бестра(с)нѣи (СДРЯ). 2. Като определение в триадологията: Догм XIV 66 Вѣроуѣемъ оубо въ єдинного бѣи ... бестрѣтна (Weiher 1987: 42). 3. Като определение в христологията: ЖВИ XIV–XV 30б ѣлѣвѣи оубо естѣство пострада, бж(с)тво же бестр(с)тно бѣаше (СДРЯ). СбХл XIV 21 об. Гѣи бо бѣи нашѣи... стр(с)ть плотнѣи прнѣатѣи нашего радн сп(с)ннѣи бестр(с)тнѣи бж(с)твомъ н смѣртн плотнѣи вкоуѣи (СДРЯ).

ЦслР +.

бестрастѣи, -ѣи *ср.р.* (2) 1. *общоупотр.* Отсъствие на страдание, липса на страсти. Доколѣи наше бестрастнѣи лѣстнѣи ѡ ѣлѣвѣи С 436.30. Гр. ἄδεια. 2. *теол.* Неподластност на външно въздействие. Възвѣдн нѣи съ собою на своѣ бестрастнѣи СЕ 65а 20. Гр. ἀπάθεια.⁴⁷ Нвб. безстрастѣи *книж. рядко.*

► Примери в други паметници: В сотириологичен контекст: Гб XIV 49б ꙗко то за нѣи пострада да бестра(с)тѣи на(м) нсходатанѣи (СДРЯ). Тст XIV 172в Оуѣвѣи стр(с)тнѣи н вѣнѣи, н на стѣиу горѣи достнжнѣи бестр(с)тѣи (СДРЯ).

ЦслР +.

⁴⁶ Терминът ἀπαθής означава ‘невъзприемчив’ и се използва като апофатическо определение на Бога в качеството му на субективно битие (сын), притежаващо по необходимост активен квалитет, несъвместимо с пасивната качествена определеност на обективно съществуващото. В античните философски системи, а оттам и в християнската теология духът се възприема като творчески активно начало (ποιητικός), противопоставящо се на инертната и пасивна материя (παθητικός). Двата термина ποιητικός и παθητικός са в отношение на допълнителна дистрибуция. Това, което е ποιητικός, не може да бъде в същото време и παθητικός. То е ἀπαθής – ‘неподлежащо на външно въздействие’. Този термин е застъпен още в Аристотелевата философия. Впоследствие е наследен и в стоицизма. Глаголът πάσχω в гръцки език, от чиято основа е образувано прилагателното παθητικός, означава най-общо ‘обект съм на някакво въздействие’ и се употребява като страдателен залог на глагола παίω. Литвинова, Л. В.: Бесстрастие. In: Православная энциклопедия, с. d., Т. 5, 2002, с. 11-13. <https://www.pravenc.ru/text/149071.html>

⁴⁷ Терминът ἀπάθεια означава ‘невъзприемчив’ и се използва като апофатическо определение на Бога в качеството му на субективно битие (сын), притежаващо по необходимост активен квалитет, несъвместимо с пасивната качествена определеност на обективно съществуващото. В античните философски системи, а оттам и в християнската теология духът се възприема като творчески активно начало (ποιητικός), противопоставящо се на инертната и пасивна материя (παθητικός). Двата термина ποιητικός и παθητικός са в отношение на допълнителна дистрибуция. Това, което е ποιητικός, не може да бъде в същото време и παθητικός. То е ἀπαθής – ‘неподлежащо на външно въздействие’. Този термин е застъпен още в Аристотелевата философия. Впоследствие е наследен и в стоицизма. Глаголът πάσχω в гръцки език, от чиято основа е образувано прилагателното παθητικός, означава най-общо ‘обект съм на някакво въздействие’ и се употребява като страдателен залог на глагола παίω. Литвинова, Л. В.: Бесстрастие. In: Православная энциклопедия, с. d., Т. 5, 2002, с. 11-13. <https://www.pravenc.ru/text/149071.html>

бестѣльные, -ѣ *ср.* (1) *христ.* Нетленность, непреходность – свойство, принадлежащо в абсолютна степен на Божествената природа. Ты сьмрьть въ пльти оумрьтѣн ты бестѣлннѣмъ тѣлѣные отыгъна С 505.26. Гр. ἀφθαρσία. Нвб. безтление *книж. остар.*

► Примери в други паметници: В сотириологичен контекст: Сб1073 176а 4-5 прѣобразнны въ бестѣлннѣ.

ЦслР ∅

бесъмрътънь, -ын *прил.* (30) Безсмъртен, вечно жив – А) *теол.* Свойство, принадлежащо в абсолютна степен на Божествената природа: слава тебѣ бесъмрътъны црю СЕ 101а 17-18. слава еднному боу стоу бесъмрътъному Р II 2.1-2. Б) *Като същ.* бесъмрътънын *м.р. ед.ч. трин.* Безсмъртният – за Бог Отец. отъ бесъмрътъна бо роднѣхъ са сьмрьть оуморнтъ С 239.2. В) *сотири.* Благодатно състояние на спасения човек. отъ сьмрьти бѣхомъ бесъмрътъны се естъ крѣстною исправление се естъ вскрѣсенна велкою явление С 489.28-29. Гр. ἀθάνατος. Нвб. безсмъртен.

► Примери в други паметници – А) Като определение в теологията: ЙоЕБ 86б бѣжество просто естъ ... н бесъмрътно н вѣчно ... (Илиева 2013, с. 262). Сб1073 29а 5-6 чнстын н бесъмрътънын. Б) Като определение в триадологията: ЙоЕБ 48а крѣчѣмъ въ единъ бѣ...бесъмрътъна (Илиева 2013, с. 262). КрМЕфр, Трул. 81 стын бесъмрътънын (МДРЯ).

ЦслР +.

бесъмрътыѣ, -ѣ *ср.* (5) 1. *теол.* Присножизнена вечност – свойство, принадлежащо в абсолютна степен на Божествената природа. ты едннъ нмы бесъмрътнѣ жнвы въ свѣтѣ непркосновенѣ СЕ 61610. 2. Безсмъртие. а) *христ.* Благодатно свойство на обожествената в Христовото възплъщение и изкупление човешка природа. сего радн н погребѣнъ бѣстъ нстоуннкъ бесъмрътна С 480.15. б) *мистер.* Благодатно свойство, което човек добива в църковното таинство кръщение. дастъ юн бесъмрътъна банѣ К 12а 27. Гр. ἀθανασία.

Нвб. безсмъртие.

► Примери в други паметници: 1. Като термин от антропологията: Пал 140б 40б адамъ... ѿ бесъмрътна смрътю осожѣнъ вы(с) (СДРЯ). 2. Като термин от сотириологията: КрМЕфр 279б радн... поданааго крѣщенна смѣхъ сподобляющѣмъса бесъмрътна (СДРЯ).

ЦслР +.

бесъмрътьство, -ѣ *ср.* (1) Безсмъртие. Вж. бесъмрътнѣ /1/. бѣже нашъ имѣан едннъ бесъмрътьство СЕ 57615.

Нвб. срв. безсмъртие.

► Примери в други паметници: 1. Като термин от теологията: СбЯр XIII бѣ велкын н страшнын нмѣа едннъ бес(с)мръство (СДРЯ).⁴⁸ 2. Като термин от сотириологията: Гб XIV бѣже слово прѣвѣчноѣ ... нстоунн(к) жнвота н бесмръства (СДРЯ). 3. Като термин от есхатологията: Сб XIV–XV ре(у)е ... смрному сему овлещи са въ бесмръство (СДРЯ).

ЦслР отбелязва производния от бесъмрътьство глагол бесъмрътьствовати.

начало, -ѣ *ср.* В изрази без начало *теол.* Без начало. Гр. ἀρχος. Вж. безначальнъ /1/. едно трѣмъ съставленин божество без начала С 327. 27. Вж. още безначальнъ.

► Примери в други паметници – Като термин от триадологията: ЙоЕБ, 48а вѣроуемъ оубо въ едннъ бѣ, въ едннъ начатъкъ, без начала (Илиева 2013, с. 299). ЙоЕБ, 83б едннъ оцъ оцъ без начала, се же естъ безвнннъ не бо н отъ когоже (Илиева 2013, с. 299).

невнднмъ, -ын *прил.* 1. *общоупотр.* Невидим, скрит, който не може да бъде видян отникъде. Повръже ю въ горѣ, на мѣстѣ, надеже лежаше сватын невнднмъ ннкымъже С 218.8.

⁴⁸ СДРЯ сочи същия пример в СбЯр XIII като в СЕ.

2. *гнос.-теол.* В християнството (за Бога и неговия свят) – незрим, невидим, безплътен, нетленен – определение на Бога като абсолютен Дух, напълно лишен от всякаква вещественост и сетивно възприемаема форма. Прѣхнсты і нескръзъны, безначалны, невидимы ....незълонъи Г҃ СЕ 61а6. // *Като същ.* Невидимын *м.р. ед.ч.* Невидимият, безплътният (за Бога). Днесъ невидимы видимъ бѣваетъ СЕ 2а9-10. Гр. ἀόρατος. 3. *кτισиол.* Определение на света на безплътните духове: а) *ангел.* Ъко отъ олтартѣ г҃нѣ прнемѣшн н прѣдъ видимымн н невидимымн послоухы СЕ 83а22. б) *демон.* Оукрѣпн н въ бранѣ невидиммаго врага, крѣпѣкоѣ твоеѣ сллоѣ СЕ 95а4-5. Въорѣжаѣ са... на вса... невидимыѣ врагы Р VII 3.8-9. Дьнесъ спсенье всемоу мнроу, еанко видимъ н еанко невидимъ К 12636. Великы же сѣтъ і анѣлскыѣ слзы невидимыи добротами вѣнѣуаеми К 9637-38. // *Като същ.* Невидимма *ср.р. мн.ч.* – *ангел.* Невидимите, небесните същества. оубон са именн г҃нѣ і вѣры вѣроуѣщннхъ въ нь егоже трепещѣтъ видима н невидима С 188.11-12. Того нмѣ же вса бѣша ѣже на небесехъ н на земн видима н невидима С 188.11-12. Видима н невидима въображенѣша же себе въ рѣбнн образъ С 533.5. Гр. τὰ ἀόρατα. Нвб. невидим.

► Примери в други паметници – 1. Като определение в теологията: ЙоЕБ 19а Бесплътънъ, невидимъ, неосажимъ. Пак там, 30б-31а Како бо тѣсть плъть, иже тѣсть бес коньца и безъ устава и необразънъ и невсяжимъ и невидимъ и простъ и несъложнъ? Пак там, 48а Вѣруемъ убо въ единъ бѣ, ... недовѣдомо, не въ оуставѣ, неописана, многосильна, проста, несъложна, бесплътна, неисточна, без вреда, неизвратна, неизмѣнна, невидима Вж.също пак там 53а, 89а (Илиева 2013, с. 300). СІЗ 371.31 Благодаримъ та, царю невидимый, ѣко безмѣрноѣ своеѣ сллоѣ въсѣ съдѣлаа есн (РЕвт). 2. Като определение в триадологията: ГБ XIV 9б само бѣже слово прежевѣчное невидимое непостижимое бесплотное (СДРЯ). С61073 221б 20-21 Слово невидимое. ПКЕ 424а 28 пеуать равнобразноу невидимаго ѿца (РЕвт). 3. Като определение в пневматологията: ГБ XIV 88б дхъ стѣи... невиди(м) безвремене(н). бес каковѣства. безъ образа (СДРЯ). 4. Като определение в хринологията: ГБ XIV 3г. Невидимын видѣтѣса ... безплътънынъ вуннае(т)са (СДРЯ).

ЦслР +.

невдомъ, -ын *прич.-прил.* (2) *теол.* Невидим, незрим. Вж. невидимъ /2/. по невидомѣн сллѣ божѣства С 315.12-13. Гр. ἀόρατος. Нвб. срв. невидим.

► Примери в други паметници: МДРЯ посочва пример с употреба на субст. ср. мн. в качеството на *nomen abstractum*: Невдомѣна С61073 33г22.

ЦслР ∅

невѣмѣстимъ, -ын *прил.* (1) *Като същ.* Невѣмѣстимын *теол.-христ.* В християнството – Божият син, Христос, който не може да бъде обхванат, вместен някъде. невестимият. можетъ ан урѣво вѣмѣстнтн неѣмѣстимаго С 248.29. Гр. ἀχώρητος. Нвб. невестим *остар.*

► Примери в други паметници: 1. Като определение в теологията и хринологията: Мин 1097, 114 Ты есн въздвнженіе наше. ею же неѣмѣстимын вѣмѣстимъ мн ѣвнѣса (МДРЯ). Ирм ок. 1250 Радѣуна, вѣмѣщшнѣ неѣмѣстимаго въ урѣвѣ (МДРЯ). Теоф 262.5 н врьтѣпъ вѣмѣщаеъ неѣмѣстимаго въѣмъ н насн готовет се подѣтн жнзнь вѣуню (РЕвт). 2. Като определение в пневматологията (учението за Св. Дух): Догм XIV 14963 дхъ г҃нъ ... вса вѣбдѣрѣже, испльннтѣлна мнроу по соущѣствоу, неѣмѣстима мнромъ по сллѣ (Weiher 1987: 96).

ЦслР +.

невѣмѣщаеѣмъ, -ын *прич.-прил.* (1) *Като същ.* Невѣмѣщаеѣмын *теол.-христ.* В християнството – Божият син, Христос, който не може да бъде обхванат, вместен някъде; невестимият. како въ грѣбъ неѣмѣштаеѣмын вѣмѣштаеѣмын вѣмѣштаат' са С 459.6-7. Гр. ἀχώρητος. Нвб. срв. невестим.

► Примери в други паметници: Ø. Привлечените в изследването речници отбелязват производящия глагол възмѣщати: ГБ XIV 58г сүщии бывае(т) не созданныи сзидае(т)ся. и невѣстимии вѣщае(т)ся (СДРЯ). Пр 1383, 196 днь бо снъ бии гъ бѣ нашъ. неиздреченно въ пльть члвчю възмѣщае(т)ся хотѣа тварь рүкү своюю. своимъ възчловечениемъ обжити. (СДРЯ).

ЦслР Ø

невънатъ, -ын *прич.-прил.* (1) *гнос.-теол.* Непонятен, неразбираем – определението визира недостъпността на Богопознанието, което не може да бъде подведено под логиката на разума, свръхразумна, противоречаща на конвенционалната логика тайна. мон богъ ненздреченъ естъ и невънатъ С 21.10. Гр. ἀκατάλητος. Нвб. Срв. невнятен *остар.*

► Примери в други паметници: В обща употреба: ГБ XIV 53в. мнѣ мнѣти да вна(т) е(м) привлеке(т) к собѣ. невѣнатоу бо отину(д). ненадежно и неначато. невѣнатымъ же чюдится. чюдимо же любится паче. любимо же очищае(т) (СДРЯ).

ЦслР Ø

невѣдомъ, -ын *прич.-прил.* (4) 1. *общоупотр.* Незабележим, незнаен, непознат. гробн не вѣдомн Лк 11.44 М. 2. *гнос.-теол.* Непознаваем, определение на Бога като Същество, непостижимо за ограничения човешки разум. ты не виднмыи ї вѣдомъ, ты не вѣдомыи н вѣдомъ бысть мене дѣла С 504.30. 3. *психол./ет.* Несъзнателен и неосъзнат. прѣгрѣшенъ наша ...вѣдомаа и невѣдомаа ... СЕ 66а 4. Гр. ἄγνωστος. Нвб. неведом *остар. книж.*

► Примери в други паметници: 1. В обща употреба: ПНЧ XIV сл. 4 Невѣдомо житне житн (МДРЯ). 2. Като термин от богопознанието: ЙоЕБ 207а Невѣдомъ и недостнгомъ естъ бжнн промыслъ (Илиева 2013, с. 300).

ЦслР +.

недовѣднмъ, -ын *прил.* (1) *гнос.-теол.* Не докрай познаваем с ума, ненапълно постижим. Според църковното учение Бог не е абсолютно, а само относително непознаваем (противно на крайните становища на гностици и скептици). Богопознанието е възможно дотолкова, доколкото Бог се самоизявява чрез откровенията Си в света и на човека. Вж. невѣдомъ. да запрѣтнтъ ти гъ днѣволе, безначалныи и невднмъи сжщствомъ и недовѣднмыи снлоуѣ црѣ славе СЕ 56б 13-14. Гр. ἀνεῤκαστος. Нвб. срв. неведом.

► Примери в други паметници: МДРЯ посочва производящия глагол недовѣдѣти с примери от КрмЕфр и Сб1073. (МДРЯ, т. II, ч. 1, col. 374). Срв. също Недовѣдомъ, -ын *прил. гнос.-теол.* ЙоЕБ 34б нже вѣше сүщства, то и вѣше вѣдѣнна естъ недовѣдому бо божество и недостнжнмо. ти то еднно їемү достїжнмо: недовѣдѣнне и недостнжнство (Илиева 2013, с. 301). ЙП 192.16 Бож(ь)ство бѣ неопнсано ест(ь) и недовѣдомо по своему егю сжщству (РЕвт). СЙЗ 367.5 Ты бо еси богъ нензреченъ, недовѣдомъ, невднмъ, непостнжнмъ (РЕвт).

ЦслР Ø.

нензглаголанъ, -ын *прич.-прил.* (2) / нензглаголанъ, *прил.* (2) *гнос.-теол.* Неизказан, неизразим, неизповедим – определение на Бога, което означава невъзможността Божията същност да бъде обхваната чрез средствата на човешкия език като инструмент на несвършеното и ограничено тварно съзнание, неспособността на нашето слово да изрази напълно Божеството (в противовес на творческата и съзидателна мощ на Логоса, всесилен да субстанциализира Сам същини).⁴⁹ Гі бже нашъ вѣрзны въ обѣтованъ твоємъ... и нензгланъ

⁴⁹ Като същество принципно непознаваемо Бог е необясним със средствата на човешкия език. Този термин има отношение към евномианската ерес, според чиято „теория на имената“ който знае името, той знае и същността. Според църковната концепция наименованието не само че не е тъждествено с именуваното, нещо повече, неизвестното и непостижимото не могат да получат словесна формулировка. Човек не е в състояние да изкаже изцяло, безусловно, абсолютно Божествената същност. Той назовава, и то приблизително, само достъпните за

въ ꙗколюбѣн твоѣмъ СЕ 986 21. ѹнстомъ срѣѣмъ кланѣище са тебе єднномꙋ жнвоꙋ истин'ноꙋмоꙋ бꙋꙋ въ радость єго нензглаголанѣи СЕ 946 17-18. Ты бо бѣ съ ненспсаненъ, безнаꙋаленъ же н нензглаголаненъ СЕ 4а 23-24. Гр. ἀλάλητος, ἀνέκφραστος. Нвб. неизглаголан *остар*.

► Примери в други паметници: ЙоЕБ 146 Нѣнз(г)лано бѣ(с)тво н неѣдомо (Илиева 2013, с. 302). Догм XIV 1416 17 По нензглан'нѣмъ ѹдоотворѣн (Weiher 1987, с. 80).

ЦслР +.

нензглаголанѣно *нареч*. (1) *гнос.-трин*. Неизразимо, неизказано, неописуемо (за начина на раждането на Словото от Отец). Заканнаѣ та бѣгомъ... н єднноꙋадымъ єго сѣномъ. рожденъмъ отъ него прѣѣе в'сѣхъ вѣкѣхъ нензглан'но СЕ 52а 16. Гр. ἀρρήτως. Нвб. неизглаголанно *остар*.

► Примери в други паметници: 1. В обща употреба: ГА XIII–XIV 264г и бы(с) троꙋсъ страшенъ. Костантинъ же градъ по различниѣмъ мѣстомъ приѣтъ казнъ, великии же градъ Антиꙋхѣи стр(с)тъ приѣтъ неизгланно (СДРЯ). Срв. нензглаголанѣ *нареч*. Неизречимо *гнос.-христ* и сѣнъ чѣвчѣ. ѿ двѣ родиншасѣ мѣѣа. неизгланѣ и бескверны. ГБ XIV 47а (СДРЯ)

ЦслР +.

нензглаголемъ, -ѣн *прил*. (1) *гнос.-теол*. Неизразим, неизказан, неописуем. Вж. нензглаголан/ѣн/ѣ. Нѣ н въ ннѣ дѣнь оꙋзѣрнте н съ нензглаголемѣи славоиѣ оноиѣ н народомъ аггельскомъ градѣшта С 446.24-25. Гр. ἀπόρρητος. Нвб. срв. неизглаголан *остар*.

► Примери в други паметници: КрмЕфр 71а Нензглаголемѣна глаголы (СДРЯ). СбТр XIV 23 Бѣгодѣтъ нензглемѣ (СДРЯ). Пал 1406, 3а-б Дѣла нензглемѣ (СДРЯ).

ЦслР ∅

ненздрѣченѣнкъ, -а *м*. (1) *гнос.-теол*. За Бога – (Този), който е неизразим, неизповедим. Вж. нензглаголан/ѣн/ѣ. Гѣ в'сєдрѣжнтєлю ненздрѣченѣнꙋѣ, ѣ в'сємоꙋ СЕ 56а 11. Гр. ∅. Нвб. срв. неизречен.

► Примери в други паметници: ∅.

ЦслР .

ненздрѣченъ, -ѣн *прич.-прил*. (4) / ненздрѣченѣнъ, -ѣн *прил*. (5) *гнос.-теол*. Неизразим, неизказан, неописуем. Вж. нензглаголан/ѣн/ѣ. Гѣ бѣе нашъ велнкѣи ѣ днѣвнѣи ненздрѣченѣи благостнѣи ѣ богатѣиѣ промѣшленнемъ СЕ 20б 11. Нѣстѣ ннꙋсоже тѣлесѣна коꙋпнтн нѣ всє доꙋховѣно послушаннѣ бѣнѣи словесѣ ...божннхъ ненздрѣченъ таннѣи обѣштєнѣа С 493.18-19. Врꙋꙋ дѣшамъ ѣ тѣломъ бѣ дѣхомъ ненздрѣченѣнѣи СЕ 25б 19-20. Хвалнмъ та гѣ бѣе нашъ ѣкоже тебѣ єднномꙋ жнвотѣ бесѣмрѣтенъ єстѣ ...н ꙗколюбне ненздрѣчен'но СЕ 58а13. Ёко слава твоѣ непостнѣна єстѣ ѣ ꙗколюбне ненздрѣченѣно СЕ 63а 1-2. Старааго зѣлодѣа... оꙋловѣ, н ꙗзамн вѣꙋѣнамн въ прѣнсподѣннхъ... ѣ въ тѣмѣ кромѣщѣннн затворѣ. ненздрѣченѣноѣи снлоѣи СЕ 63б 16. Гр. ἀνεκδιύητος, ἄφατος, ἀπόρητος, ἀνεκφραστός, ἀπειροδύναμος. Нвб. неизречен.

► Примери в други паметници: СѣЗ 367.5 Ты бо єсн богъ нензрѣченъ, недовѣдомъ, невиднѣи, непостнѣнѣи (РЕВТ). МЕ 1-3, 339.13 нже за ꙗже кѣ сѣзданѣю своємѣ любве нензрѣченѣнаго ꙋловѣколюбѣа велнкѣе н паꙋѣ ꙗма сѣхѣжденѣе прѣѣмъ (РЕВТ).

ЦслР +.

неговия разум признаци на обекта на познание, докато същината му остава без понятийно изражение. Вж. Шмаллий, Вл.: Аномеи. In: Православная энциклопедия, Т. 2, 2001, с. 471-473; Асмус, В.: Евномий. In: Православная энциклопедия, с. d., Т. 17, 2008, с. 181-183.

► Примери в други паметници: Мин 1096 (окт.), л. 11 (употребено по отношение на Божиите проявления): Поѣрпе ненсѣдованюу бжства бездѣноу (МДРЯ). Мин 1097, л. 116 (в христологичен контекст) кѣлко вѣмѣстн ненсѣдованаго родѣмь (МДРЯ). СВВ 399.1 Невнднмѣн царю, твора н велнка н ненсѣдованаа, славнаа же н юдѣнаа, нмже нѣсть унсла (РЕвт).

ЦслР +.

ненсѣдѣнѣ, -ѣн *прил.* (1) *гнос.-теол.* Неизследваем, непостижим за ума. Прѣунсты ѿ нескврѣнѣны, безначальны, невнднмы непостнжѣнѣн ненсѣдѣнѣн, непрѣмѣнѣны .... незѣловнѣн ꙗ СЕ 61а 6-7. Гр. ἀνεξιχνίαστος. Нвб. Срв. неизследван.

► Примери в други паметници: Ирм ок. 1250 (употребено по отношение на Божиите проявления) Ненсѣдѣнаго мнлосрдѣна твоѣго прнзываетъ бездѣноу (МДРЯ). МЕ1-3 337.24 чловѣколюбѣа ненсѣдѣнааго бездѣно, безмѣрнаа пжунно дльгѣтѣрѣнѣа н благодѣтн (РЕвт).

ЦслР +.

Срв. също

ненсѣждѣнѣ, -ѣн *прил.* (1) *гнос.-теол.* Неизследваем, непостижим за ума (досежно Божиите проявления). Нѣ нсѣждѣнн пѣтнѣе юго С 301.8-9. Гр. ἀνεξιχνίαστος. Нвб. срв. неизследван.

► Примери в други паметници: ЙоЕБ 272 (употребено по отношение на Божиите проявления): (слово бжне) въсемоушно, а прѣвратѣ ненсѣждѣнѣ (МДРЯ).

ненспнсанѣнѣ, -ѣн *прил.* (1) *гнос.-теол.* Неописуем, неизобразим. Като същество безпредельно, което не може да бъде обхванато от ограничения човешки разум и словесно обяснено, описано с думи. Бог е невместим в очертания – пространствени и умоизобразително-дефинитивни. Ты бо бѣ съ нспнсанѣнѣ, безначальнѣ же н ннзглаголанѣнѣ СЕ 4а22-23. Гр. ἀτερύρατος.⁵² Нвб. срв. неизписан, неописуем.

► Примери в други паметници: 1. Като определение в теологията: ЙоЕБ 3016-302а А н кѣ смѣ невнднмааго н беспѣтънааго н нспнсанааго н безѣобразѣнааго бѣа кто можѣтъ сътворити подрагѣ? (Илиева/Иlieva 2013). 2. В христологичен и ересиологичен контекст ЖТСт XII 104-104 об. тѣхѣ (иконоворець) прѣлѣстн обрѣтеннѣе юже зѣдатн нконы н бжнемъ нменѣмъ тѣхѣ нарѣцатн, югоже рече кѣ неподобномѣу н сопротивномѣу писатн нспнсанааго мѣнѣтн н лѣкѣтѣнѣнн дѣскамн ннкѣдеже вѣмѣстнмааго вѣмѣщатн (СДРЯ).

ЦслР +.

ненсповѣданѣ, -ѣн *прил.* (1) *гнос.-теол.* Неизказан. Васнлнскѣ рече мон богѣ ннздѣренѣнѣ нѣсть н невѣнѣтѣ н не разѣумѣа са н ненсповѣданѣ невнднмѣ съ С 21.10-11. Гр. ἀνεκδιήγητος. Нвб. неизповядан.

► Примери в други паметници: ГА XIII-XIV 106а братѣе и чада. и не постои||мъ лишенѣхъ тѣхѣ. и несповѣднѣхъ разлѣчении. сѣхѣхъ и правѣднѣхъ. (ἀνεκδιήγητον) (СДРЯ).

ЦслР +.

ненсповѣднѣмъ, -ѣн *прил.* (2) *гнос.-теол.* Неизразим, неописуем. Ѡ свѣтѣ ненсповѣднѣмѣн С 426.18-19. н не отѣмѣштѣ са свѣтааго доуха, нѣ трѣпѣштѣ юго крѣпостн н ненсповѣднѣмѣнн слѣа С 115.19. Гр. ἄφατος. Нвб. неизповедим *остар.*

⁵² Доколкото изобразимо е само това, което притежава външна форма, да се изобразява Божеството е крайно безумие и безчестие. Тази теза на св. Й. Дамаскин, изложена в неговите *Три слова против иконоборците*, била одобрена на VII Вселенски Събор и от другите защитници на иконопочитанието. Що се отнася до светите икони, на тях е изобразено и изобразимо човешкото естество на Въплътеното Второ Лице на Пресв. Троица, докато неговата Божествена природа остава неописуема. Терминът е възникнал в противовес на античните антропоморфни представи за божествата.

► Примери в други паметници: МинЧАпр 39 /ЖНик. 16/ Бесчисленна и неисповѣдима (МДРЯ).

ЦслР +.

неиспытанъ *прил.* (1) *гнос.-теол.* Непостижим, необхватен, невозможен за възприемане с поглед, ум. не испытанъ сѣдоше его С 301.8. Гр. ἀνεξερεύνητος. Нвб. неизпитан.

► Примери в други паметници: Пчела 98-98 об. оудобѣ рещи по истинѣ ѿ семь: ѿ глауби-на бѣтства и премдр(с)ти разсудма бѣа тако неиспытаны судьбы его и неислѣдовані поутѣе его (СДРЯ). Срв. ИМ 166г.25 Вѣра же неиспытана вещь ѿ н несказанна (РЕВТ).

ЦслР +.

ненствѣннѣ, -ын *прил.* (7) *христ.* Нетленен, непреходен, вечен. Облѣкѣше са въ образъ ненствѣнна и вѣрна женна. сѣхраннѣ са въ кротостѣ и цѣломѣдрѣн СЕ 976 1-2. Пошаднтѣ са храмъ сѣаго твоего дѣха и достоннѣ бѣдетъ нѣсѣннѣхъ твоихъ ненствѣннѣхъ и бесмртѣннѣхъ таниъ СЕ 56а 25. Вѣко прѣвѣнецъ ненствѣненъ из мртѣвнѣхъ К 14а 31 // *Образно.* Днѣ ветѣхѣна грѣховнѣна рнзы ѿтѣвѣгѣше въ новѣна и ненствѣннѣна облѣхомъ са СЕ 2а 8-9. Гр. ἄφθαρτος, ἀδιάφορος. Нвб. срв. нетленен *остар.*

► Примери в други паметници: ПНЧ XIV 118в аще оузримъ тѣло чѣе. многими лѣты неистѣнно. (СДРЯ). Пчела 81 аще и дѣша разсудчѣтѣса, но воиноу неистѣнна пребываетъ (СДРЯ).

ЦслР +.

ненствѣннѣ, -на *ср.* (6) Нетленност, вечност, безсмъртие. 1. *христ.* Крыщавайки се в Йордан, Христос Бог ни явѣа образа на нетлението. Заканнаѣ та бѣомъ крыщыннѣмъ са въ нѣрданѣ и образъ намъ ненствѣннѣ подавѣша СЕ 53а 3-4. 2. *сотир.* Чрез Христовата смърт на кръста човещите минават от тление в нетление и от смърт в живот. Тѣмъже вѣстанѣте пондѣте ѿтѣсѣдоу ѿ нствѣнна въ ненствѣннѣ ѿтѣ смъртѣн въ животѣ. С 470. 11. 3. *мистер.* Призовава се Бог чрез Светия си Дух да освети водата и да я направи извор на живот. Прдн и нынѣ прншествнемъ сѣаго твоего дѣха и сѣн водѣ снѣж ... сѣтвори ѿ нненствѣннѣ нстоуиннѣ СЕ 5а 2-3. Гр. ἀφθαρσία. 4. *ет.* В изрѣза Вѣ ненствѣннѣ – Девствен. и ннста прѣбывѣша... сѣхраннѣвѣша свон тѣлесѣ въ ненствѣннѣ С 25.29-26.1. Гр. ἄφθαρτος. Нвб. срв. нетленност.

► Примери в други паметници: СБЯр XIII 20 об. прѣтворѣнѣа ради смърти твоѣа к неистѣннѣу да вселѣтѣса ги въ дѣхъ нашъ и въ плоть нашу. (СДРЯ).

ЦслР +.

ненсѣтенъ, -ын *прич.-прил.* (1) *теол.* Неизмерим, безмерен. Вѣко слава твоѣ непостнѣнна естѣ и ѣклабнѣ ненздрѣченѣно и мнстѣ ненѣтена СЕ 63а 2. Гр. ∅. Нвб. срв. безчетен.

► Примери в други паметници: ИМ 170в.30 Не трѣпещѣще творитѣ вѣразѣ бѣженнѣ тѣнѣ, еднѣннѣ неслѣзаннѣннѣ. и нензѣтѣннѣннѣ. и нензѣслѣднѣннѣ. и ѿноудѣ недомыслнѣннѣ (РЕВТ).

ЦслР +.

ненцинслѣнъ, -ын *прил.* (1) *теол.* Неизчислим, безмерен (употребено по отношение на Божиите проявления). Прѣщѣдрѣ бѣе и многомноствѣннѣ ѿвѣрѣзан прѣнстѣжѣ жтробѣ ненцинслѣннѣ благодѣтѣ сн. СЕ 926 4-5. Гр. ἀνεξίχνιστος. Нвб. срв. неизчислим.

► Примери в други паметници: Вєс 7:33аβ 3 sq (в обща употреба) Ненцинслѣно множѣство ѿвѣзаннѣннѣ (SJS).

ЦслР ∅

недѣченъ, -ын *прил.* (1) *трин.* Който не се подава на разделяне, неразлѣчен. едного тѣга и бѣ исповѣдаѣ... не раздѣлѣжъ тебѣ не раздѣленаго не лѣжѣ тебѣ не лѣченѣаго С 505.17. Гр. ἀχώριστος. Нвб. срв. неразлѣчен.

► Примери в други паметници: Ø. Речниците документируют производящий глагол лжунтн 'отделям, разделям'.

ЦслР Ø

немжунъ, -ын *прич.-прил.* (1) *христ. Като същ.* Немжунън м.р. ед.ч. За Богочовека Христос – този, който не страда, който е неувязвим, безчувствен към мъките. Какво бесплъ-тнънън възпътн са, како немжунън мжкж прнат' С 459.4. Гр. ἀπαθής. Нвб. немъчен *рядко*.

► Примери в други паметници: Вес 10:46аа 17sq Иако того въ него же невърнемъ въ своимъ божественъ немощена върн[н]мъ (SJS).

ЦслР Ø

необннъ, -ын *прил.* (1) *есхат.* Непогрешим, справедлив, безпристрастен. На страшъ-нъмъ ѿ необннънъмъ сѣдншн хѣвъ СЕ 91а 20-21. Гр. ἀπαράλογιστος. Нвб. Ø.

► Примери в други паметници: ГБ XIV 208г Есть рече н на нѣсѣ(х) ѿ вл(д)кы написаныя нензмѣнно, необннно, неомолмно, едннѣ(м) нскоушаемо дѣяние(м) (СДРЯ).

ЦслР Ø

необзыканъ, -ын *прич.-прил.* (2) *Като същ. теол.-христ. а) м. ед.* Недосегаемият. Сего радн обнскажшѣ не обнскана хвалнмъ него нмже бо онъ своимъ рѣкама владдыкѣ дръжавъ възсхвалн С 499.9. Гр. ἀψηλάφητος. б) *ср.р.* Неосезаемото. н навъикнн нскоушенннмъ тѣмъ што мн је обнскано а што не обнскано, што мн је страстѣное што ан бестрастѣное С 504.5. Гр. τὸ ἀψηλάφητον. Нвб. Ø.

► Примери в други паметници: Ø. Речниците документируют производящий глагол обзыкатн.

ЦслР Ø

неодръжнмъ, -ын *прил.* (1) *теол.* Необхвален, необятен. Ъже въуьны прнсносѣщнѣ слава непрнкосновены свѣте неодръжнмаа вещь СЕ 21а 22. Гр. Ø. Нвб. неудържим.

► Примери в други паметници: Сб 1076, 124 об. (употребено по отношение на Божи-ите проявления) Ø томъ ѿнн соуъдъ н слово неодръжнмо (ἀκατάληπτος), нъ отъ стѣнхъ кннгъ разоумѣюще глѣмъ (СДРЯ). Срв. I Никод 220.8. Тъуію бѣ съпротивное добрымъ сконугает се, егоже кест(ь)ство отнюдъ непріетно кест(ь) горшаго, къ непрѣходнымъ же н необдръжнымъ благоу пронзываетъ (РЕвт).

ЦслР +.

неосѣжденъ, -ын *прич.-прил.* (1) *Като същ.* Неосѣжденън *христ.* Безгрешен, непо-гре-шим, неподсѣден. Того прѣдаша архнерен н кнѣзн на осѣжденные смрътн... неосѣжданаго на сѣднштн поставнша іако осѣдима прѣдъ пналатомъ С 477.6-7. Гр. Ø. Нвб. срв. неосѣждан.

► Примери в други паметници: ТСт XIV 170а прп(д)бно живемъ. ч(с)тѣ ходимъ неповин-ни и неосужени. нескверни и непогани не токмо тѣломъ но и дѣшею (СДРЯ).

ЦслР +.

непомрача са *прич.-прил.* (3) *христ.* Непомръкващ, неугасващ. Оутѣшн н оутѣшеннемъ твоимъ гдѣмъ нашнмъ нсѣмъ свѣтомъ непомрачѣннмъ са повелн съхраннтн свѣтъ мрака его СЕ 32610. Гр. ἀσκότιστος. Нвб. срв. непомръкващ, непомрачен.

► Примери в други паметници: Ø. Речниците документируют производящий глагол по-мрачунтн са.

ЦслР Ø

непомръцаѣа, -н *прич.-прил.* (2) *теол.* Непомръкващ, неугасващ. ѿведен н отъ слѣпоты ѣко нз безвѣдъннѣа тѣмъ, ода рн н цѣловнѣ ѣко н свѣтомъ твоимъ непомръцаѣннмъ СЕ 3361. Въ ѣкы свѣта непомръцаѣѣаго освѣтнтъ омаченыхъ ѣко бесвѣтнѣа тѣмъ СЕ 326 24-33а 1. Гр. ἀσκότιστος. Нвб. срв. непомръкващ, непомрачен.

► Примери в други паметници: Ø. Речниците документируют производящий глагол помы́рцатн.

ЦслР Ø

непостнжѣнъ, -ѣн *прил.* (3) *теол.* Непостижим. Прѣвѣнъ и несквѣнъ, безначалъны, невѣдѣны непостнжѣнъ неслѣдѣнъ, непрѣмѣнъ .... незыбленъ ꙗ҆ ꙗ҆ СЕ 61а 6-7. Ъко слава твоѣ непостнжѣна естъ ꙗ҆ ѿколюбне незыбленъ ꙗ҆ мнѣ нечѣтена СЕ 63а2. Гр. ἀκατάλητος. Нвб. непостижен *остар.*

► Примери в други паметници: ГБ XIV 6г Бж(с)тво... || ...всако непостижно. ли до конца постижимо. ꙗко неучастно. и всако себѣ подобно (СДРЯ). СЙЗ 358.19 ꙗ҆же дръжава не прикладна и слава непостнжна (РЕвт).

ЦслР +.

непостраданѣнъ, -ѣн *прил.* (1) *христ.* Който не е засегнат от страдания. и оумираѣтъ по чловѣчеству и погубяѣтъ сѧ съ свѣршенъ пренсно и прѣжде съ и непривожденъ и нестраданѣнъ и бесмртенъ и пренсно съ по божеству. С 11.17. Гр. Ø. Нвб. срв. нестрадал.

► Примери в други паметници: Ø. Речниците документируют производящий глагол постра́датн.

ЦслР Ø

непркосновенъ, -ѣн *прил.* (3) *теол.* Недостѣпен, недостижим. Ъже вѣнъ преносѣнъ слава непркосновенъ свѣте СЕ 21а21. Ты едѣнъ нмъ бесмртне живъ въ свѣтѣ непркосновенъ сътворенъ ꙗ҆ ꙗ҆ землѣ, море и все еже естъ сътворено въ нхъ СЕ 61б 11. Гр. ἀπόσιτος, ἄψαυτος. Нвб. неприкосновен.

► Примери в други паметници: Мин 1096 (септ.), л. 151 свѣтъ непркосновенъ. Мин 1097, л. 14 коупна непркосновѣна. Ирм ок. 1250 Огнь непркосновенъ. ЖТСт XII 48 Слава непркосновѣна (МДРЯ).

ЦслР +.

непрстѣпѣнъ, -ѣн *прил.* (4) *теол.* Недостѣпен, определение на Бога като същество непостижимо както за ограничения човешки разум (неведомост), така и в нравствен смисъл като абсолютно свѣршен, свет и превъзхождащ всичко съществуващо. Вѣко ꙗ҆ Ъже нашъ нмѣан едѣнъ бесмртство живъ въ свѣтѣ непрстѣпѣнъ СЕ 57б 16. Едѣнство бжства ... просто, нераздѣльно, и непрстѣпно имже отъ мжкы избавленъ бываемъ СЕ 86а21. Гр. ἀπόσιτος. Нвб. непристѣпен.

► Примери в други паметници: Мин 1097, л. 71 ꙗко непрстоупна вѣдѣти не смѣютъ (МДРЯ). ЙоЕБ 48б непрстоупна сна (Илиева 2013, s. 305). ПКЕ 424г.12 ꙗ҆же свѣтъ скроуѣтъ непрстоупнъ (РЕвт).

ЦслР +.

непрѣмѣнъ, -ѣн *прил.* (1) *теол.* Неизменен, който не се изменя. Прѣвѣнъ и несквѣнъ, безначалъны, невѣдѣны, непостнжѣнъ, неслѣдѣнъ, непрѣмѣнъ .... незыбленъ ꙗ҆ ꙗ҆ СЕ 61а 6-7. Гр. ἀπαράλλατος. Вж. също под прѣмѣна изрази без прѣмѣны. Нвб. непрменен.

► Примери в други паметници: В христологичен контекст: ГБ XI, 156 Непрѣмѣнна конна (МДРЯ). Мин 1097, л. 18 Непрѣмѣн(н)аго рожьш едѣна ꙗ҆ (МДРЯ). СБЯрXIII 194-194об. Ъъ съ непрѣмѣнъ || в наше иество вѣзлѣкъ. и весь бы(с) члѣкъ. (СДРЯ).

ЦслР +.

нераздѣлѣнъ, -ѣн *прил.* (1) *христ.* Неделим, който не може да се раздели. Вж. неразлѣченъ (б). Въстанн, пондн отъсѣдоу и ты бо о мнѣ и азъ о тебѣ едѣно и нераздѣлно исъвѣтнаште тебе радн богъ твои бжъ твои С 468.29. Гр. ἀδιαίρετος. Нвб. неразделим.

► Примери в други паметници: Мин 1097, л. 33 Въ трѣхъ слѣнцѣхъ нераздѣлѣнмоу непрѣскомо чнстн бжствѣно (МДРЯ). ГБ XIV, 53а раздѣлае(т) же сѧ свѣ(т) ѿ нераздѣлимаго

► Примери в други паметници: Мин 1096 (септ.), л. 10 Трончоу неразлаѹеноу (МДРЯ). ПА XI, л. 300 По съвѹкоупленнѹ нерастоупноу, неразлаоучноу, неразмѣсноу (МДРЯ). ИМ 169г.10 хво же естъство ѿ ѿца неразлаоучно бѣше (РЕВТ). ИМ 169г.11 ѿко н пль хѣа въ вѣмѣ стѣтн съеднннвшн се хѣоу естъствѣ, неразлаѹна бѣ ѿ ѿца (РЕВТ).

ЦслР +.

неразказанъ, -ын *прил.* (1) *теол.* Който не променя волята си, не се отмята, не се разкайва. Гѣ бже нашъ, вѣрзны въ обѣтованъ твоѣмъ и неразказанъ въ всѣхъ дарохъ твоихъ и нензгланъ въ ѹклубъ твоѣмъ СЕ 98619. Гр. ἀμεταμέλητος. Срв. бес каази С 347.24. Нвб. срв. неразкаян.

► Примери в други паметници: ПА XI, л. 165а послоушанъ оубо естъ • неразказанно покоренъ. (МДРЯ).

ЦслР +.

нескврѣнъ, -ын *прил.* (6) Неосквернен, чист, непорочен. а) *теол.* Прѣчистъ и нескврѣнъ, безнаѹалънъ, невндимъ непостыжънъ ненсѣдънъ, непрѣмѣнънъ ... неѹлобнзъ гѣ СЕ 61а 6-7. б) *мариол.* Радоуи са благодѣтнаа ѿтаа бѣе дѣво ... неѣсто ѹнста и нескврѣннаа ... СЕ 856. в) *еклес.* Скврѣнъ отъ съвѣстн нхъ оустн н твоѣ повелѣннѣ оутврѣждаа въ нхъ црквѣ сътвори нескврѣнънъ дѣха твоего ѿтааго СЕ 226 23. Гр. ἀμίαντος, ἀμόλυντος. Нвб. срв. неосквернен.

► Примери в други паметници: В минеите е засвидетелствано като определение в мариологията: Мин 1096 (септ.), л. 150 Ты еднна ... нескврѣннаа (МДРЯ). Мин 1097, л. 22 дѣо ... нескврѣнънънъ храмъ ... (МДРЯ).

ЦслР +.

несвѣдомъ, -ын *прил.* (1) *гнос.-теол.* Неразбираем, непостижим за разума. Мнмондъ въ градъ възлака. Ѱ несвѣдомъаго н несвѣдомааго таннааго. възлака крѣман въсь мнрѣ С 344.16-17. Гр. ἀνεκδιήγητος. Нвб. Срв. неведом.

► Примери в други паметници: Златоструй XII, сл. 6 Поѹнна несвѣдома съпасенна (МДРЯ).

ЦслР +.

несвѣдънъ, -ын *прил.* (4) *гнос.* Който не може да се опише, да се разбере с разума. не-описуем: а) В ангелологията като определение на небесните сили, които са недостижими за човешкия разум. Веденъ бѣстъ въ тъмннцѣ нже несвѣдънънънъ аггелъ орѣженосъствоуемъ С 431. 29. Несвѣдъннаа ѹоудеса С 428.9. б) *Като същ.* Несвѣдъннаа *ср.р. мн.ч. теол./христ.* Досежно делата на Исус Христос – незнано, неизвестно за човешкия разум (необхватно като смисъл и като количество). Несвѣдъннаа глаголиж ...о христосъ С 428.8. Гр. μυσία. Нвб. срв. неведом.

► Примери в други паметници: ПА XI, л. 296а несвѣдънъ покон (МДРЯ).

ЦслР ∅

несъзданъ, -ын *прил.* (1) *христ.* Несъздаден, несътворен – определение на Бога като Същество абсолютно, самостойно и произвольно от друго. дѣе несозданъ отъ созданнѣ своего рѣкожъ дръжмъ бѣаеъ СЕ 2а 14-15. Гр. ἀκτιστος. Вж. също под сътвореннѣ изрази безъ сътворенна. Нвб. срв. несъздаден.

► Примери в други паметници: ПА XI, л. 283 Несозданое н бѣженое естъство (МДРЯ). Мин 1096 (септ.), л. 57 Покланѣемъса трѣчн нераздаѣнънъ н несъзданънъ н преносоуцинъ (МДРЯ).

ЦслР +.

рабѣ ѿ х҃а с҃тааго д҃х҃а. съврѣшнѣи нзвѣхеннѣи и теуеннѣи страстемъ. и вѣныца въздѣти нѣтълѣннѣи. побѣднѣвшѣи вѣшѣи зѣлокѣзньнѣи нр҃авѣи С 75.10. Алѣксандръ реуе. съмрѣтъ сѣи вѣроуѣштнѣи нмѣи жнзнь. и нѣтълѣннѣи на небесѣхъ подаѣтъ С 155.26. Гр. ἀφθαρσία. Нвб. нетление *остар*.

► Примери в други паметници: Мин 1097, л. 126 Бывѣше нѣтълѣнна обывѣннѣи (МДРЯ). ПА XI, л. 8 Прѣвѣдѣтъ въ нѣтълѣннѣи (МДРЯ). ГБ XIV 4в и тѣ(м) паки в нѣтълѣннѣи зовоми бѣдѣмъ со х҃(с)мъ (СДРЯ).

ЦслР +.

нѣтълѣннѣи *прич.-прил.* (1) *теол.* Нетленен, вечен, непреходен – определение на царство-то Божие, което е приготвено за спасените. Г҃ю помолнѣмъ сѣи въ сподобѣннѣи сѣи намъ цр҃ствѣи нѣтълѣннѣи. СЕ 60а 4-5. Гр. ἀφθαρτος. Нвб. срв. нетленен *остар*.

► Примери в други паметници: Сб1073, 116г19 Прѣмѣннѣи словоу нѣтълѣннѣи сѣи бѣи коштѣнамъ нѣтълѣннѣи (МДРЯ).

ЦслР ∅

образъ, -а м. (> 200) В изрѣца бѣи образа *теол.* Който няма външна форма, образ (свойство на Божествената природа). Ты бѣи монъ и г҃ъ ... ты небесѣннѣи и земьннѣи. ты не видимѣи и видомъ ... ты бѣи безъ образа а в семъ образѣ ты бѣи истиннѣи С 505.1. Гр. ἀσχημάτιστος.

► Примери в други паметници: ЙоЕБ 94а Просто бо естъ бж҃ство и безъ образа (Илиева 2013).

прѣблагъ, -ын *прил.* (1) *теол.* Прѣблаг. ты вл(адѣ)ко прѣблагын СЕ 13а 16. Гр. πανάγαθος. Нвб. прѣблаг.

► Примери в други паметници: ПА XI, л. 112 прѣблагынъ и бл҃голюбѣи (МДРЯ). ЙоЕБ 49б Вѣроуемъ оубо въ единъ 48а бѣи ..... прѣбл҃га (Илиева 2013, s. 325).

ЦслР +.

прѣвзышън *прил.* (1) *теол. прен.* Превъзходящ, превышаващ, който стои по-горе. За Бога – който стои над всичко, всевишен. Тебѣ раднъ господъ сѣи прѣнахъ образъ твои раба. тебѣ раднъ сѣи прѣвзышънъ небесъ прѣдохъ на земьѣи и подъ землѣи, тебѣ раднъ чловѣка С 469.1. Гр. ὁ ὑπεράνω. Нвб. превисший *остар*.

► Примери в други паметници: Сб 1076, 26 Силоу прѣвзышнъи еси вѣсѣхъ ... (МДРЯ).

ЦслР +.

прѣвзышънъ, -нн *прил.* (5) *теол. прен.* Превъзходящ, превышаващ, който стои по-горе. За Бога, който стои над всичко, всевишен. Навѣднъ ма на пѣтъ твои правѣи и доведнъ ма бѣи твоего прѣвзышънѣаго бѣи прославѣтъ сѣи нма твое бѣи и сѣи и с҃тааго д҃х҃а СЕ 36б 3-4. Гр. ∅.

► Примери в други паметници: Мин 1096 (септ.), л. 33 прѣкъ ... прѣвзышънѣаго (МДРЯ). Мин 1097, л. 132 прѣстола прѣвзышънѣаго (МДРЯ).

ЦслР +.

прѣввѣуънъ, -ын *прил.* (1) *теол.* За Бог – предвечен, Който няма начало и край. нно-гда бо симѣонъ сърѣтъ х҃а и на р[.]коу прѣнахъ прѣввѣуънѣаго бѣи бѣи младаѣннѣи[.] ... К 1а 32. Гр. προαιώνιος. Нвб. превечен *остар*.

► Примери в други паметници: Сб 1076, 29 вѣроуи ... въ трѣи ... прѣввѣуъноу (МДРЯ).

ЦслР +.

прѣмнлостнѣи, -ын *прил.* (8) *теол.* Извънредно милостив. Бѣи ты г҃и бл҃гъ [!] и кротокъ и прѣмнлостивъ вѣсѣи призываѣннѣи тѣи СП 85.5. Ты г҃и бж҃е мои цѣдръ и прѣмилостивъ СП 85.15. ... г҃ъ трѣпѣливъ и прѣмилостивъ не до коньца прогнѣваѣтъ сѣи СП 102.8. Гр. πολυέλεος, πανεύπλαγχος, πανελεήμων. Нвб. премилостив *остар*.

► Примери в други паметници: СкБГл, 91 Прѣщѣдрынъ прѣмѣлнѣи г҃и (МДРЯ).

ЦслР ∅

прѣмѣна, -ѣ *жс*. В израза без прѣмѣны (1) *христ*. Непроменим, неизменим. Бес прѣмѣны и без разлѣкы сѣщннмъ възпльченнмъ С 330.7. Гр. ἀμετάβολος.

прѣмѣдрость, -н *жс*. (48) 1. *теол*. Висша мъдрост, премъдрост.⁵⁴ Ты своенѣ прѣмѣдростиѣ создалъ еси ꙗко СЕ 576 18. 2. *църк*. Богослужебен възглас, който предшества четенето на св. евангелие, прѣмѣдрость визирайки Божественото учение и откровение: Прѣмѣдрѣ прѣ. слышнмъ ꙗкого еѣланъ СЕ 10а 18. 3. *общоупотр*. Ум, способность, талант, опит разум, разсъдък: Внѣдрѣ бо та дѣвнѣцѣ мѣдрѣж сѣштѣ н мнѣгѣ прѣмѣдрость нмѣштѣ С 1.21. Гр. σοφία. Нвб. премъдрост. премудрост *остар*.

► Примери в други паметници: ПА XI, л. 1046 Прѣмѣдрѣ дѣрѣ дѣвнѣ • н слово прѣмѣдростн. ПА XI, л. 175с ꙗдннѣ бѣ • създавѣн прѣмѣдрость. (СДРЯ) ИЕШест 36а 8–16 Немоуѣно бо ꙗсть ꙗловѣнн мѣслн по нстннѣ разоумѣтн божьствѣнѣна благодѣтн н мѣслн н прѣмѣдростн н слѣзѣ, ꙗнѣже н ꙗнѣже радн н въ нѣнѣже всѣ бѣстѣ (Тотоманова, Христов 2019). ЙП 201.5 Рѣкѣ, — ꙗко рѣка бѣ нстоуѣн бож(ь)ствѣнаа оуѣнѣа. стѣлѣ, — прѣмѣдрость бѣ того създа себѣ стѣлѣ (РЕВТ).

ЦслР +.

прѣмѣдрѣ, -ѣн *прил*. (23) 1. *общоупотр*. Който притежава голяма мъдрост. Оутанѣ еси се отъ прѣмѣдрѣхъ Мт11.25 М. 2. *ЛИ* Прозвище на Соломон. Соломонѣ прѣмѣдрѣн. С 238.22. 3. *теол*. За Бога — в най-висша степен мъдр, премъдр. ꙗвлѣшн сѣ нѣнѣ ...въ възсѣхъ ꙗзыцѣхъ познавѣшн сѣ едннѣмъ прѣмѣдрѣомъ бѣмъ нѣхѣмъ. Е 46 13. Гр. σοφός, σοφώτατος. Нвб. премъдр.

► Примери в други паметници: ЙоЕБ 206б ꙗдннѣ бѣ ꙗсть естѣствѣмъ блѣгы н премѣдрѣ (Илиева 2013, s. 327). ЙоЕБ 224а блѣгодѣтнѣ н премѣдрѣе 224б н правѣднѣе же н мощнѣе бѣнѣ (Илиева 2013, s. 327). Иникод 213.27 Прѣмѣдрѣнѣ же сѣдѣтель н владѣка господѣ такоуѣ слѣуѣ н крѣпѣсть дарѣва ꙗловѣуѣскомъ родѣуѣ, ꙗко настѣпатн на зѣмѣе н скорѣпѣе (РЕВТ).

ЦслР +.

прѣподѣбнѣ, -ѣн *прил*. (99) 1. *теол*. Пресвят, пречист (за Господ Бог и за Иисус Христос). такъ намъ подѣбааше а(р)хнѣр(ен) прѣподѣбнѣ Е 23б 17-18. ...върѣнн слѣужѣтѣ прѣпѣбѣноуѣмоу нмѣнн твоѣмоу СЕ 9а 6. 2. *агиол*. Този, който изпълнява Божиите заповеди, праведник. чѣстѣна прѣдѣ гѣмъ сѣмрѣтѣ прѣбѣнѣхъ еѣо СП 115.6. 3. *еклес*. а) Преподобен — за лица от монашескиѣ, които водят посветен на Бога свят живот, особено за канонизирани като светци на християнската църква. наѣтѣкѣ ннднктнѣноуѣ н памѣтѣ прѣдѣбѣноуѣмоу бѣоу нашѣмоу сѣмоѣноу стѣлѣннѣкоу Е 20а 11. б) Преподобен, преосвещен — титул на епископ, особено на св. отци от Вселенските събори. всѣ же сѣтворнѣв прѣподѣбѣнѣнн епнскоуѣнѣ петрѣ сѣконоѣа сѣ въ доврѣ нспѣвѣдѣннн С 187.27. Гр. ὁσιος ὁσιώτατος, θεῖος, ἄγιος. Нвб. преподобен *църк*. *остар*.

ЦслР +.

прѣсѣвѣтѣ, -ѣн *прил*. (45) Който е носител на висша святост (за Господ Бог, св. Троица, Св. Богородица, тайни Господни). прославнѣ сѣ прѣсѣтѣе нмѣ твоѣ бѣа н сѣна н сѣта СЕ 21а 10-11. Гр. πανάγιος. Нвб. пресвет *църк*. *остар*.

► Примери в други паметници: ПА XI, л. 179 прѣсѣтѣн бѣже...(МДРЯ). Филот 88.29 Абѣе же сѣвѣтаа, на ногѣ еѣо настѣплѣшн н прѣсѣвѣтѣе Хрнстовѣ прнзѣвѣше нмѣ (РЕВТ).

ЦслР +.

⁵⁴ Ако теоретичната страна на ума Божи е всезнанието, то неговата практическа страна е премъдростта, проявяваща се в свършено осъществяване идеите на ума Божи. Премъдростта Божия се е проявила в творението чрез неговата стройност, целесъобразност, множественост на предметите и явленията при единство на техния облик, строга постепенност в развитието на тварите при богатото им разнообразие. Висшата проява на премъдростта Божия се е открила в плана на домостроителството Божие за спасение на людетѣ. Вж. Дюлгерѣв, Д. — Цѣневски, Ил.: Православнѣно догматическѣо богѣсловнѣе, с. д., с. 54.

прѣунстѣ, -ын *прил.* (26) *теол.* Пречист. прѣунстѣ и несквернѣнѣ, безнаучальнѣ, невѣднѣмѣ ...незълѣбнѣи Г҃ СЕ 61а 6. Гр. καθαρός, ἄχραντος, ἄγνός, σεπτός. Нвб. пречист.

► Примери в други паметници: ЙП 194.18 Кто, зра прѣунстѣа спасовѣ страстн, свазанїа, задушєнїа, распатїе же н погребєнїе, прѣдтечєво оусѣбноєнїе, мѣченнѣскаа заклєнїа напнсана (РЕвт).

ЦслР +.

прѣщедрѣ, -ын *прил.* (2) *теол.* За Бога – прещедър, който се отличава с голяма щедрост. прѣщедрѣ бже и м'ногомнлостнєе, отъврѣзани прѣунстѣжѣ ꙗтробѣ СЕ 92б 2. Гр. πανοικτίρμων. Нвб. прещедър.

► Примери в други паметници: СкБГл (СБУсп XII–XIII, 48) Г҃н мон многомѣстнєын ... слава тн прещедрѣын жнводавѣе (СДРЯ).

ЦслР +.

страстѣ, -н *ж.р.* (97). В израза бе-с-трастн *трин.* Без болка, без страдание (относно начина на раждане на второто лице на пресв. Троица от първото). ꙗгда тн рекѣ сынѣ възшѣнаго прѣжде вѣкѣ бе страстн роднѣшалаго отѣца на знаменахѣ С 239.15. Гр. ἀπαθής.

ЦслР +.

сътворєнїе, -н *ср.р.* (7). В израза без сътворєннѣ *теол.* Несътворен. ꙗдно трѣмн съставєннѣ божѣство без научала бе сътворєннѣ С 327.27. Гр. ἄκτιστος.

ЦслР +.

4. Обобщение на представления емпиричен материал

Екскерпираният от КСП емпиричен материал е достатъчен по обем и позволява въз основа на него да се направят някои предварителни заключения относно развоя на анализираната група термини в старобългарския език. На тази база могат да се синтезират следните изводи:

Категориална принадлежност на апофатическите термини

А. Наблюденията показват, че от екскерпирания от СтбР и СС словен материал към разглежданата категория специални наименования се числят основно прилагателни имена (73 на брой), означаващи отрицателни признаци на Божествената природа или нейните проявления (енергии).

1. Словообразуване

С оглед на словообразуването им прилагателните от анализираното терминологично подразделение са продуцирани посредством негираща частица не- (присъединявана към глаголни основи) или представка без- (считаваща се с именни такива) и представляват калки на грц. формации с ἀ- privativum.

1. Деривати с не- (46 на брой)

Дериватите с не- представляват два словообразователни типа:

1.1. Негирани партиципиални образувания (35 на брой):

1.1.1. Производни от PtcPraesAct (3): непомрача са, непомръцаа, нетълаѣа.

1.1.2. Производни от PtcPraesPass (18): невѣднѣмъ, невѣдомъ, невѣмѣстнѣмъ, невѣмѣщаємъ, невѣдомъ, недовѣднѣмъ, нензглаголемъ, нензоумѣемъ, ненсѣднѣмъ, ненсповѣднѣмъ, неодръжнѣмъ, нераздѣлнѣмъ, нераздѣлаємъ, неразлѣчнѣмъ, несѣвѣдомъ, несѣкажемъ, несѣказаемъ, несѣповѣдомъ.

1.1.3. Производни от PtcPraetPass (14): невѣнѣтъ, нензглаголанъ, ненздрѣченъ, ненсѣдовѣанъ, ненсѣжденъ, ненсповѣданъ, ненспытанъ, ненсѣтенъ, нелѣченъ, немѣченъ, неовысканъ, неосѣжденъ, непрнкосновенъ, несѣзѣданъ.

1.2. Негирани адективни деривати по модела не-√⁵⁵-ънъ (11), в преобладаващата част продуцирани от съответни позитивни прилагателни със словообразователен връх глаголна основа:⁵⁶ неңзмѣнънъ, непостнжънъ, непрънстѣпънъ, непръмѣнънъ, не҃раздѣльнъ, не҃разлѣуънъ, несквѣрънънъ. По-малко са произведените директно от глаголната основа по утвърдената в езика матрица (ненсѣдънъ, ненцинсѣнъ, необенънъ, несъвѣдънъ).⁵⁷

Констатираны са случаи на плеонастично прибавяне към PtcPraetPass на суфикс -ънъ (модел не-√-ан/-ѣн/-ен-+-ънъ) като формален признак за отдалечаване на причастието от глагола и преминаването му в категорията на номиналните форми, някои като дублети на обикновените причастия (10):⁵⁸

не҃дорадоумѣнънъ, неңзглаголанънъ⁵⁹ (покрай неңзглаголанъ), неңздреченънъ⁶⁰ (покрай неңздреченъ), ненспнсѣнънъ, ненстѣльнънъ, непостраданънъ, непрънкосновенънъ, не҃раскаѣнънъ.

Засвидетелстваны са продуцирани по гореуказаните модели словообразователни дублети с идентично значение: неңзглаголюемъ и неңзглаголанъ; не҃змѣстнъмъ и не҃змѣщѣѣемъ; не҃внѣомъ и не҃внѣнмъ; ненсѣднмъ, ненсѣждѣнъ и ненсѣдованъ; ненсповѣданъ и ненсповѣднмъ; не҃раздѣльнъ и не҃раздѣляемъ; не҃разлѣуънмъ и не҃разлѣуънъ.

Част от тези термини са новообразувани морфо-семантични калки от гръцки със специално значение, повечето от които *hарах legomena* или думи с ниска фреквенция. Някои се срещат и в обща употреба, което навежда на мисълта, че същите са съществували в езика и независимо от гръцките си съответствия, като техни типологични еквиваленти.

В гръцки език същите образувания обикновено отговарят на *adjectiva verbalia* на -τός. Изключение правят прилагателните не҃мжънъ и не҃страстънъ, корелиращи си с гр. ἀπαθής, и несъвѣдънъ, съответстващо на μυρίος, което свидетелства за свободната му конвертируемост в книжовния език без влиянието на гръцки.

При деривацията на специални наименования с не҃гация в КСП се срещат два семантични типа:

а) инвариантно значение 'липса на потенциално вложени възможности за ставане обект на съответното действие': не҃одръжнъмъ 'необятен', не҃разлѣуънмъ 'неразлѣчен', ненсѣдънъ 'неизследим', не҃внѣнѣтъ 'непонятен', неңзглаголанъ 'неизречим';

б) инвариантно значение 'реална (фактическа) липса на съответното обектно-предикатно отношение, изразено в глаголната основа': несъзѣданъ 'несътворен', не҃мжънъ и непостраданънъ 'който не понася външно въздействие', непръмѣнънъ 'неизменчив', не҃раскаѣнънъ 'неразкайващ се', несквѣрънънъ 'нескверен, чист', не҃змѣснъ 'който не се смесва с другите, сам за себе си, отделен', не҃тъльѣжъ 'нетленен'.

Формантът не- се среща в състава на префиксалния комплекс не҃-до-, посредством който е образуван апофатическият термин не҃довѣднмъ 'непознаваем с ума, непонятен, непостижим': да запрѣтнтъ тн гѣ днѣволе, безнѣуѣльнъ н не҃внѣднмъ сѣщѣствоѣ н не-

⁵⁵ Знакът √ се използва за означаване на корен.

⁵⁶ Деривационната мотивация на посочените прилагателни на синхронно равнище се различава от етимологията им, според която базата винаги е номинативно название. Самото отрицание не- показва глаголността на основата, като се има предвид, че отрицанието при именните основи е без-. Вж. Давидов, А.: Словообразуване на прилагателните. In: Граматика на старобългарския език. Отг. ред. Ив. Дуриданов. София: БАН, 1993, с. 212, 216.

⁵⁷ Не бива да се изключва вероятността за тези прилагателни с отрицание в езика също да са съществували позитивни корелати, но да не са писмено или лексикографски документираны.

⁵⁸ По Евтимиево време адективизацията на страдателните причастия става почти всеобща. Но, както се вижда от изнесенния материал, има такива и в съчиненията на старобългарските писатели.

⁵⁹ Срв. и производното от неңзглаголанъ наречие неңзглаголанъно.

⁶⁰ Срв. и производното от неңздреченънъ име за лице неңздреченънънкъ.

до въѣднмын снаиѡѣ цѣрь славѣ СЕ 566 13-14. Гр. ἀνείκαστος. Същият префиксален комплекс не-до- е регистриран в редица други думи от КСП: не-до-нмѣтн (С), не-до-коньѡтн (З, М, А, СК), не-до-мыслнтн/не-до-мышлѡтн сѧ (З, М), не-до-стѧтн (З, М, А, СК, С), не-до-стѧтъ-къ (С), не-до-оумѣннѣ (С), не-до-ѡаѡаньѡѣ (С). Той се прибавя изключително към глаголни основи. Възникнал от първоначална свободна юкстапозиция на отрицателната частица при лексеми със засвидетелствана в паметниците префигирана позитивна форма – до-коньѡтн, до-спѣтн – префиксалният комплекс не-до- започва да се прибавя като отделна словообразователна единица към непрефигирани глаголи: вѣдѣтн, ѡдоумѣтн, нмѣтн, придавайки специално значение на думите, в чийто състав е включен, в качеството си на морфематичен маркер на семата ‘непълнота /незавършеност/ на действието /състоянието/, назовано с мотивиращия глагол’. Графически тази най-обща и абстрактна семантика може да се изобрази така:

$$\text{He} \qquad \qquad \qquad \text{He}-\Delta^0 \qquad \qquad \qquad \Delta^0$$

Отсечката изобразява глаголното действие, назовано със съответната мотивираща дума. Началната точка, маркирана с отрицанието не-, отбелязва мига, до който процесът все още не протича, а крайната, обозначена с префикса до-, момента на окончателното му завършване. Всеки междинен пункт може да се означи с префиксалния комплекс не-до-. Този тънък семантичен нюанс, който префиксалният комплекс недо- привнася в апофатическия гносеологически термин недоѡѣдѣньмъ отлично предава концепцията за относителността на богопознанието, залегнала в православната теология, противопоставяща се на крайните възгледи както на агностицизма, така и на евномиянството.⁶¹ Така със средствата на старобългарския език е изкован изключително прецизен по външната си форма и вътрешна мотивировка термин, който носи повече информация от оригинала – факт, издаващ забележителните способности на Кирил и Методий като преводачи-филолози и богослови.

2. Деривати с без- (7 на брой)

Освен чрез формант не- гръцки специални наименования с $\acute{\alpha}$ -privativum, принадлежащи към апофатическата терминология, се превеждат на старобългарски и посредством деривати на префикс без-. В КСП от този тип се откриват седем прилагателни, образувани с наставка -ънъ: безврѣмєнънъ, безгрѣшънъ, безлѣтънъ, безнауальнъ, бесконьуънъ, бєстрастьнъ, бєсмрътънъ. Префиксалният терминоелемент без- придава на продуцираните чрез него прилагателни и деадективни *adverbia* основно значение ‘абсолютна липса на признака, изразен посредством основата на думата’.⁶² Тези термини имат двойна мотивация – могат да бъдат определени като създадени по пътя на префиксацията, тъй като имат за произвождаща основа непрефигирано прилагателно (науальнъ, коньуънъ, страстьнъ, смрътънъ), но би могло да се приеме също, че възхождат към предложни изрази от типа без + родителен падеж на съществително име, т.е. характеризират се с префиксално-суфиксален способ на образуване по модела без- + субст. основа + -ънъ.⁶³ Статистиката показва, че дериватите

⁶¹ Срв. в ЙоЕБ термините *недоуразумѣньнъ*, *недоуѣдомъ*, *недоуѣдѣньнъ*. Илиева, Т.: Терминологичната лексика в Йоан-Екзархovia превод на „De fide orthodoxa”, с. d., с. 301.

⁶² Обнорский, С. П.: Префикс без- в русском языке. In: Обнорский, С. П. Избранные работы по русскому языку. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1960, с. 201.

⁶³ Виноградова, В. Н.: Прилагательные с отрицательными приставками *без-* и *не-* в древнерусском языке XI – XIV вв. In: Лексикология и словообразование древнерусского языка. Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка, 1966, с. 222.

на представката бѣз- в изследвания масив са много по-малко от тези с не-. Всички те са мотивирани от отвлечени наименования.

3. Деривати с прѣ-/10/

Към апофатическата терминология принадлежат и прилагателните, образувани с елативна представка прѣ-, когато служат като определения към Бога, изразявайки непригодността не само на представи, почерпани от разглеждане на крайни неща, но и на най-възвишените понятия, като благод, любов, мъдрост за разкриване на Божествената същност (т. нар. апофазис по преизобилие). Такива в КСП са прѣблагъ, прѣвъшън, прѣвъшънь, прѣвъшънь, прѣмнлостнѣ, прѣмнлостнѣ, прѣмнлостнѣ, прѣподобънъ, прѣсватъ, прѣунстъ, прѣщедръ.⁶⁴

II. Граматична функция на термините прилагателни от апофатическата терминология

С оглед на граматичната им функция в текста прилагателните, принадлежащи към апофатическата терминология, изпълняват атрибутивна или субстантивна функция:

1. Атрибутивна функция

Както в общоупотребимия език, така и в терминологията (в конкретния случай апофатическата) прилагателните имена изпълняват атрибутивна функция, т.е. не се явяват самостоятелни термини, а само терминологични определения на даден обект, и по-точно на Бога и неговите проявления в света. В изразите єднномѹ бѹ стѹ бесѣмрътнѹ, прѣунстѹ и нескврѣннѹ, безнаучальнѹ, невнѣднѹ... незыбленѹ гн прилагателните бесѣмрътнѹ, прѣунстѹ, нескврѣннѹ, безнаучальнѹ, невнѣднѹ и незыбленѹ са терминоеlementи, които поясняват съществителните имена господъ и богъ.

2. Функция на субстантив

Освен атрибутивна функция в езика на отрицателното богословие редица прилагателни имена и причастия след субстантивирание могат да изпълняват роля и на самостоятелни терминологични единици. От КСП ексцерпирах такива в два вида употреба:

2.1. Независима употреба в м.р. ед.ч. като наименования на Бога: Невнѣднѹ (днесъ невнѣднѹ вѣднѹ бѣаеъ СЕ 2а 9-10.), Невѣмѣштаємѹ (како въ грѣбъ невѣмѣштаємѹ вѣмѣштаємѹ вѣмѣштаѣтъ сѣ С 459.6-8), Нераздѣльнѹ (єдного та гѣ н бѣ исповѣдаѣж... не раздѣлѣѣ тебе не раздѣленаго не лѣѣѣ тебе не лѣѣенаго С 505.15-18).

2.2. Независима употреба на прилагателно в ср. р. ед. ч., означаващо есенциализация на дадено качество в абстрактно понятие за съответния признак: н навѣкнѹ нескѹшеннѹ тѣмъ ѹто мн є обнскано а ѹто не обнскано, ѹто мн є стрѣстѣное ѹто лн бестрѣстѣное С 504.4-6. Превежда гр. субстантивиран ср.р. ед.ч. на прилагателно – τὸ ἀψιλάφρητον.

Б. В КСП открий и две наречия в апофатическа употреба: безнаучальнѹ (еднократно в Супрасълския сборник) и незыбленѹ (в Синайския свхологий) – като пояснения на раждането на Сина от Отца.

В. Освен прилагателни и деадективни наречия в апофатическата терминология, ексцерпирана от КСП, се срещат и десет съществителни имена – основно с абстрактно значение.

Г. С оглед на словообразуването от апофатическите термини, принадлежащи към категорията на отвлечените съществителни имена, в КСП са документиранни:

⁶⁴ Срв. примерите за апофатически термини по преизобилие и в ЙоЕБ (прѣблагъ, прѣблагънъ, прѣбогатъ, прѣбожъстѣнъ, прѣвъшънъ, прѣвъшънъ, прѣвъшънъ, прѣвъшъстѣнъ, прѣвъшъстѣнъ; въше єстѣство, чрѹсѣ єстѣство, мимо єстѣство, надѣ єстѣстѣнѹ, СБ 1073 (въшеєстѣстѣнъ), Догм (пачетѣстѣнъ) и т. н. Повече информация може да бъде намерена в терминологичния речник към изследването на Т. Илиева върху богословската терминология в Йоан-Екзарховия превод на De fide orthodoxa (Илиева 2013). Вж. на адрес <http://www.abcdar.com/sources/ЙоЕБТерм> - Приложение 1.pdf

1.1. Три префиксално-суфиксални производни, от които

1.1.1. Две с наставката -ые (бестрастье и бесъмрътые) и

1.1.2. Едно с наставка -ство (бесъмръство)

1.2. Четири представъчни дублета на -ные от девербатива тълбные: ненстълбные – нетълбные – безънстълбные* – бестълбные.

Всички те са преводни съответствия на гръцки думи от модела $\acute{\alpha}$ -privativum +√ + -ia, с инвариантно значение ‘реална (фактическа) липса на съответното качество, назовано от мотивиращото съществително’.

Наличието на дублетни образувания с без- и не- потвърждава становището на В. Н. Виноградова, която не открива смислова разлика между представките не- и бес-,⁶⁵ в противовес на мнението на Обнорски и Станков за семантична диференциация между двата словообразователни модела.⁶⁶

1.3. В анализираната категория терминологични единици е засвидетелствано и едно специално наименование от категориите имена за лица – ненздреченьникъ.

II. С оглед на граматичната функция посочените по-горе абстрактни имена се употребяват в състава на предложни съчетания с предлог без в адекватна или адвербиална употреба. Повечето от тях се явяват терминологични дублети на апофатически определения, изразени чрез прилагателни, и имат инвариантно качествено значение ‘отричане на наличие’:

ненстълбные в израза въ ненстълбный, = нетълбъ ‘нетленен’;

страсть в израза бє страстн, = бєстрастнъ ‘който не понася външно въздействие’;

прѣмѣна в израза бєз прѣмѣны, = непрѣмѣннъ ‘незменен’;

сътворєньє в израза бєз сѣтворєнна, = несѣзданъ ‘несътворен’;

научаа в израза бєз научаа, = безначальнъ ‘безначален’;

образъ в израза бєз образа ‘който няма образ’.

Като апофатическо определение се използва и изразът бесъмрътнє/ бесъмръство нмы, състоящ се от абстрактно име в състава на обектна глаголна синтагма с инвариантно значение ‘притежаващ качеството, назовано с името, влизащо в допълнително отношение с причастieto нмы’, = бесъмрътнъ.

Терминологична полисемия (с оглед на апофатическата терминология в КСП)

Част от апофатическите термини в КСП се намират в състава на полисемантични лексикални единици, като се срещат и двата вида полисемия – понятийна (такава, при която всяко едно от значенията на многозначната дума назовава различно понятие) и функционална (при която семантичната структура на съответната лексикална единица се равнява на обема и съдържанието на едно понятие, с което отделните значения са свързани, като при всяко обемът и съдържанието на понятието варират – стесняват се или се разширяват).⁶⁷

⁶⁵ Виноградова, В. Н.: Прилагателные с отрицательными приставками без- и не- в древнерусском языке XI – XIV вв., с. d., с. 201.

⁶⁶ В Кирило-Методиевите преводи съществуват и други такива дублетни образувания. Срв. неапофатическите определения бєщюуьстнъ : неюуьстнъ; бєщстнъ : неущстнъ; бєстълбнъ : нетълбнъ; бесъмрътнъ : несъмрътнъ; несловєснъ : бесловєснъ; неправьднъ : бєсправьднъ. При положение, че в повечето случаи терминологичните прилагателни с представки без- и не- предават гръцките образувания на $\acute{\alpha}$ (v)-privativum, фактът на абсолютна синонимия на двете представки е очевиден. Р. Станков отбелязва отсъствие в ИП на паралелни образувания с без- и не-, а също така предпочитание на представката не- към качествените прилагателни с отвлечена семантика и на префикса без- към конкретни съществителни, което го навежда на мисълта за очевидна диференциация на двете представки. Вж. Станков, Р.: Лексика Исторической палеи. Велико Търново: ПИК, 1994, с. 129. Срв. също и наблюденията на Обнорский, С. П.: Префикс без- в русском языке, с. d., с. 201.

⁶⁷ Георгиев, С. – Русинов, Р.: Учебник по лексикология на българския език, с. d., с. 80-84.

— Примери за понятийна полисемия – вж. в описанието на емпиричния материал термините *невѣдомъ* (теол., психол./ет.); *необысканъ* (теол.-христ. м.р. ед.ч. недосегаемият; ср.р. неосезаемото); *безвѣременъ* (общоупотр., теол.).

— Примери за функционална полисемия – вж. в описанието на емпиричния материал термините *невѣднмъ* (теол., ктисиол.-ангел., демон.), *ненствѣные* (мистер., сотир.), *неразлѣченъ/неразлѣченъ* (трин., христ.), *несквѣренъ* (теол., мариол., еклес.); *безгѣшнъ* (теол., христ.), *бесконъченъ* (теол., есхат.), *бесъмрътънъ* (теол., сотир.); *бесъмрътые* (теол., христ., мистер.).

Материалът показва, че многозначност в разглежданата група термини се наблюдава:

а) между общоупотребимото и терминологичното значение на думата – вж. в приложението термините *безвѣременъ*, *бестрастые*, *невѣднмъ*, *невѣдомъ*, *прѣмѣдъръ*;

б) между употреби на един и същ термин освен в апофатически смисъл по отношение на Бога също и като атрибут на тварни същности в относителен смисъл (в подсистеми на богословието като ангелология, сотириология, есхатология) – вж. в приложението статиите на термините *прѣсвѣтъ* и *прѣвнстѣ*, които се използват, от една страна, с оглед на Господ Бог и св. Троица, а от друга, по отношение на Св. Богородица и тайните Господни: *прѣвнстаѣ дѣва*, *прѣвнстѣхъ пророкъ праздѣннкъ АпЕн 7а 15-16. нже тѣмъ прѣстѣмъ мѣжемъ хсѣвн вѣровавшнн ... погребѣша ноштнѣж стѣе него тѣло С 538.1-3.*

в) в рамките на една терминологична подсистема – вж. речниковата статия на прилагателното *необысканъ*.

Сред анализираната група специални наименования се срещат такива с твърде сложен семантичен строеж, включващ повече от едно общоупотребими и/или специални терминологични значения (от една и/или повече подсистеми на богословието), в т.ч. и апофатически, влизащи помежду си в отношение било като понятийни, било като функционални алосеми. Вж. в описанието на емпиричния материал речниковите статии на термините *невѣднмъ* и *прѣподобѣнъ*.

Ако и многозначността на богословската терминология в КСП да нарушава едно от основните изисквания пред специалната лексика в който да е клон на знанието, а именно всеки термин да назовава само едно понятие, тя не е пречка при разбирането, понеже в минимален контекст думата конкретизира значението си посредством останалото терминологично окружение. Разглежданата тук апофатическа употреба е ясно различима от всички останали по безизключителната си отнесеност към Бога и неговите проявления в света.

Дублетност и вариативност при апофатическата терминология в КСП

Дублетността (вариативността) е друга специфична особеност на терминологичната лексика в старобългарския език, която се проявява и в апофатическата терминология от КСП. Дублети и синоними при специалните наименования от отрицателното богословие в старобългарския канон възникват:

а) между адективириани отрицателни форми на причастия от глаголи във видова опозиция⁶⁸ – *несъкажемъ* : *несъказаемъ*; *невѣмѣстнмъ* : *невѣмѣщаємъ*; *непомрача са* : *непомръщаѣа*; *нераздѣланмъ* : *нераздѣлаємъ*.

⁶⁸ Обяснението за това е, че видовата опозиция при тези глаголи е по-късна, т.е. несв. производно се появява на по-късен етап и затова от първичните глаголи, които за нас са от св. в., в старобългарски могат да се образуват сегашни причастия.

б) между адективирувани отрицателни форми на причастия в темпорална опозиция – нѣнзглаголанъ : нѣнзглаголемъ ; нѣнслѣднмъ : нѣнслѣдованъ : нѣнслѣженъ ; нѣнсповѣданъ : нѣнсповѣднмъ ;

в) между адективирувани отрицателни форми на обикновени причастия и плеонастично усложнени формации с прибавяне на суфикс -нъ към PtcPraetPass – нѣнзглаголанъ : нѣнзглаголаннъ ; нѣнздреченъ : нѣнздреченнъ ; нѣнспсанъ : нѣнспсаннъ ;

г) между адективирувани отрицателни форми на причастия и прилагателни на -нъ от същата мотивираща основа – нѣнслѣженъ : нѣнслѣднъ ; нѣрзлжченъ : нѣрзлжчнъ ; нѣрзлѣнмъ : нѣрзлѣнъ ; нѣсвѣдомъ : нѣсвѣднъ ;

д) въз основа на различна партиципиална суфиксация – нѣвднмъ : нѣвдомъ ;

е) въз основа на разнообразие в префиксацията или между префигиран и непрефигиран вариант – нѣвѣдомъ : нѣсвѣдомъ ; нѣлжченъ : нѣрзлжченъ ; нѣнзмѣннъ : нѣпрѣмѣннъ ; нѣнстѣлѣнъ : нѣтѣлѣнъ : бѣнстѣлѣнъ⁶⁹ : бѣстѣлѣнъ⁷⁰ ;

ж) между прилагателно, респ. наречие, и съчетание на предлог без със съответното мотивиращо име (или негов лексикален синоним) в адективна или адвербиална употреба – бѣстрѣнъ : бѣ стрѣнъ ; нѣпрѣмѣннъ : бѣз прѣмѣнъ ; нѣсзѣданъ : бѣз сзѣтвореннъ ; бѣз научѣнъ : бѣзнаучѣнъ ;

з) между прилагателно и перифраза – бѣзмрѣнъ : нмѣн бѣзмрѣнство ;

и) между перифрази с различен пълнозначен елемент (дублети или лексикални синоними) – нмѣн бѣзмрѣнъ : нмѣн бѣзмрѣнство ;

к) между адективирувано причастие и име на лице, мотивирано от причастие, със значение ‘носител на определено качество’ – нѣнздречен/нъ : нѣнздречен/н/нкъ ;

л) лексикални синоними – нѣвѣнѣтъ : нѣвѣдомъ : нѣнзоумѣемъ ; нѣнсчѣнъ : нѣнцнслѣнъ : нѣнзмѣннъ ; нѣнзглаголанъ : нѣнздреченъ : нѣсзказанъ : нѣнсповѣднмъ ; нѣмжчнъ : нѣпострадѣннъ ; нѣбнннъ : нѣосжжен/нъ ; бѣзврѣменнъ : бѣзлѣтнъ .

В разглежданата подсистема са налице богати синонимни редове, състоящи се от лексикални синоними и различни видове дублети:

нѣвѣнѣтъ : нѣвѣдомъ : нѣсвѣдомъ : нѣсвѣднъ : нѣдовѣднмъ : нѣнзоумѣемъ ;

нѣнзглаголан/нъ : нѣнздречен/нъ : нѣнздречен/н/нкъ : нѣнсповѣданъ : нѣнсповѣднмъ : нѣсвѣдомъ ;

нѣмжчнъ : бѣ стрѣнъ : нѣпострадѣннъ : бѣстрѣнъ ;

нѣрзлѣнмъ : нѣрзлѣнъ : нѣрзлѣанъ : нѣрзлжчнъ : нѣрзлжченъ : нѣрзлжчнмъ ; нѣпостнжнъ : нѣпрнжнѣнъ .

Превод

По отношение на гръцките съответствия специалните наименования от апофатическата терминология в КСП се явяват най-често поморфемни преводи, при които славянското съответствие пресъздава почленно състава на структурно разделения си гръцки еквивалент – ἄ-ωρος : бѣз-врѣменнъ ; ἄν-αμάρτητος : бѣз-грѣшнъ ; ἄ-θάνατος : бѣ-с-змрѣнъ ; ἄ-κίρατος : бѣ-конъчнъ ; ἄ-δι-ήγητος : нѣ-сз-повѣдомъ ; ἄ-παρ-άλλакτος : нѣ-прѣ-мѣннъ ; ἄν-εν-νόητος : нѣ-нз-оумѣемъ ; ἄ-μετα-μέλητος : нѣ-рас-качаннъ ; ἄν-εξ-ερεῦνητος : нѣ-нѣ-пытанъ ;

⁶⁹ Вж. в СтБР, Т. 1, под заглавка нѣстѣлѣнъ.

⁷⁰ Тук трябва да бъдат отбелязани и близкочаждущите определения на Бога – нѣмногнъ : прѣмногнъ ; вѣчнъ : прѣвѣчнъ ; вѣшнъ : прѣвѣшнъ ; свѣтъ : прѣсвѣтъ ; шѣдръ : прѣшѣдръ, от които образуваните с елативния префикс прѣ- имат смисъл на апофатически квалификации по преизобилие.

ἀ-κατά-κριτος : не-о-сѣѣден/ьн/ь; ἄ-κτιστος : не-сѣзѣданъ; ἄν-αρχος : без-начальнъ; ἄ-περί-γραφτος : не-ис-писаннъ.

Една гръцка дума може да бъде в отношение на поморфеман превод с две и повече съответствия в КСП – словообразователни дублети или лексикални синоними:

ἀχώριστος : ηεαπυεηβ, ηεαβαπυηβ, ηεαβαπυεηβ; ἄόρατος : ηεβηδομβ, ηεβηδημβ;

ἄχώρητος : нѣзмѣстимъ, нѣзмѣщαιемъ; ἀνέκφραστος : нєсѣказαιемъ, нєсѣкажемъ;

ἀνεξιχνίαστος : неисцѣдѣнь, неисцѣженъ; ἀφθαρσία : неистлѣныѣ, нестлѣныѣ, без-
истлѣнныѣ;

ἀθανασία : БЕСМРΤЬСТВО, БЕСМРΤНІЕ; ἀδιαίρετος : НЕРАЗДѢЛНЪ, НЕРАЗДѢЛИМЪ;

ἄσκότιστος : непомрачен, непомрачен;

ἄγνωστος : ηεβ'δ'ομζ, ηεζηαιεμζ;

ἀπαθής : НЕМЖУБНЪ, БЕСТРАСТНЪ.

Среща се и обратното – една старобългарска дума да бъде в отношение на поморфемен превод с две и повече съответствия в гръцки – еднокоренни или разнокоренни синоними, например:

HEH3ΓΛAΓOΛAH/EN/3 : ἀλλάλητος, ἀνέκφραστος;

НЕСКВРЪНЪНЪ : ἀμίαντος, ἀμόλυντος;

НЕНСТЪЛЪНЪНЪ : ἄφθαρτος, ἀδιάφθορος.

Регистрират се и поморфемни преводи на гръцка дума с alpha privativum посредством предложно словосъчетание с предлог без:-

ἀπαθής : βε-στραστη;

ἀμετάβολος : без прѣмѣны;

ἄκτιστος : без сътворенна;

ἀσχημάτιστος : βε3 οβρα3δ.

Като частични калки с по-свободно предаване семантиката на базата могат да се определят необичайните: ἀπαράλογιστος и необичайно: ἀνηλόγητος.

Дериватите на представка прѣ- съответстват:

- на гръцки композити с първа съставка παν- — прѣблагъ : πανάγαθος; прѣмнлостнѣвъ : πανεύσπλαγγος, πανελέμων; прѣсватъ : πανάγιος; прѣщедъ : πανοικτίρων;

- на гръцки композити с първа съставка πολυ- — πρῶμνοςτнвъ : πολυέλεος;

- на гръцки префиксати с представка *ὑπερ-* – *πρῆξις* : *ὁ ὑπεράνω*;

- на гръцки префиксати с представка про- — πρῶτῳϋν : προαίωνιος ;

- на гръцки степенувани прилагателни в gradus superlativus – πρῆμμεδρῶς : σοφώτατος;
 πρῆμμεδρῆνῃς : ὀσιώτατος;

- без семантичен аналог в гръцки – πρῆποδοςβνъхъ : ὅσιος, θεῖος, ἄγιος; πρῆβνхъхъ : καθарός, ἄκραντος, ἄγνός, σελτός.

Наблюденията върху превода на апофатическата терминология в КСП показват, че поморфемното калкиране съвсем не винаги е единственият начин за предаване на гръцкото съответствие. Нерядко е застъпен и по-свободен интерпретативен превод. Калки превеждат и други гръцки думи, а калкираната дума има и други съответствия освен калката. Например старобългарската лексема *непрѣкосновенъ* е калка на гръцката дума *ἄφραυτος*. Същевременно обаче превежда и *ἀπρόσιτος*, чийто точен поморфемен превод пък е *непрѣстъпнъ*. *Ἀκατάληπτος* се предава морфема по морфема посредством *невъзнатъ*, но стои също и срещу *непостъжнъ*. Терминът *βεστραστὴς* калкира гръцката лексема *ἀπάθεια*, а в обиходна употреба се среща и като еквивалент на *ἄδεια*. *Не-неповѣданъ* съответства член по член на гр. *ἀν-εκ-διήγητος*, превеждано също и посред-

ством *нѣнздрѣчен/ѣн/ъ* и *нѣсвѣдомъ*. Точни структурни съответствия на гр. *ἀνεξιχνίαστος* са словообразователните дублети *нѣнслѣдѣнъ* и *нѣнслѣжденъ*, но е регистриран и превод чрез *нѣнѣнслѣнъ*. Ще отбележа още транслационните двойки *нѣнздрѣчен/ѣн/ъ* : *ἀπειροδύναμος* (букв. *бѣнѣнслѣноснѣнъ*), *нѣнзмѣнѣнъ*⁷¹ : *ἀσύγυτος* (букв. *нѣсзмѣсѣнъ*), *нѣсвѣдомъ* : *μυρία* (обичайно съответствие *тъма*).

Антиномии и стилистика

На базата на апофатическия метод на познание през Средновековието, съгласно който не всичко се подчинява на логиката на причинно-следствените отношения, а за основополагащ принцип на гносеологията се използва противоречието на логическите построения,⁷² възниква разгърнатата антиномична система на мислене, в чиято основа лежи утвърждаването на равноправното съществуване на взаимоизключващи се съждения.⁷³ Най-очевидни и позитивни истини на християнския опит се изразяват посредством антиномии, т. е. чрез твърдения, които във формалната логика взаимно се изключват.

Системата на наличните във византийската гносеология противоречия е съвършено неподвижна. Противоположните съждения не произтичат едно от друго, а се противопоставят помежду си понякога чрез завинаги установената твърда структура от термини. Този статичен антиномизъм съзнателно е насочен към пълно прекъсване на по-нататъшно развитие на формалнологическото мислене по отношение на постигане на първопричината на жизнените явления. Той е възприет от отците на Църквата като по-надеждна и истинна система на мислене, отколкото диалектиката.⁷⁴ Така църковните писатели прилагали за сферата на битието аристотелевската логика, а за сферата на свръхбитието – антиномизма.⁷⁵ Като средство за изграждане на антиномии те широко използват антонимията. На езиково равнище антиномии се изразяват чрез антонимни контексти,⁷⁶ в които спецификата на значението на антонимните наименования се проявява в синтагматиката по своеобразен начин. Ето няколко примера за фигуративна употреба на антиномии в състава на антонимни контексти:

Тѣи нѣ вѣднѣмъи н вѣдомъ, тѣи нѣ вѣдомъи н вѣдомъ бѣистъ мене дѣлаа С 504.29-30. како въ гробѣ нѣвѣмѣштаѣмъи вѣмѣштаѣмъи вѣмѣштааѣ' са С 459.6-7. Можеѣ ли чрѣво вѣмѣстѣти нѣвѣмѣстѣмааго С 248.28-29. Днѣсь нѣвѣднѣмъи вѣднѣмъ бѣваѣѣ СЕ 2а 9-10. Тѣм'же вѣстанѣте понаѣте отъсѣдоу от' нѣстаѣнѣа въ нѣнѣстаѣнѣе отъ сѣмрѣти въ жнѣотъ. С 470.10-12. Како бѣспѣлѣтѣи въплѣти са, како нѣмѣченъи мѣжѣ прѣнаѣ' С 459.3-4. Того прѣдаша архѣрен

⁷¹ Тук може да се допусне и текстологична причина – замяна на първоначално *нѣнзмѣсѣнъ* с *нѣнзмѣнѣнъ* поради преписваческа грешка и преосмисляне.

⁷² Meyendorff, J.: *Byzantine Theology. Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press, 1974, p. 225.

⁷³ Антигетическата терминология се употребявала и от древногръцките ритори за възбуждане психиката на слушателя чрез неочакван преход към противоположното твърдение. Елинистическата антигетична терминология обаче, за разлика от византийската, няма дълбока гносеологическа основа. Тя възниква в руслото на риторската естетика, която поставя над всичко думата заради самата дума. Важен е само моментният ефект от фигурата, а не нейната дълбинна философска значимост. Византийските мислители използват антигетичната терминология на друго равнище, което е резултат от продължително напрегнато философско търсене, опит в определена система да се изразят на понятийно равнище дълбоката противоречивост на жизнените явления, непостижими за човешкия разум, но все пак достъпни за познанието. Вж. Казарян, А. Т.: Антиномия. In: *Православна енциклопедия*, с. d., Т. 2, 2001, с. 494-498, както и посочената там литература.

⁷⁴ Флоренский, П. А.: *Стоп и утвърждение истини*. Москва: Путь, 1914, с. 39.

⁷⁵ Флоренский, П. А.: *Стоп и утвърждение истини*, с. d., с. 38.

⁷⁶ Контексти, в които думата се употребява заедно със своя антоним и непосредствено му се противопоставя, се наричат антонимни. Те представляват типови синтактични конструкции, в чийто състав влизат антоними.

и кнѣзи на осѣждѣныи сѣмьрѣти... неосѣждѣнааго на сѣднѣшѣи поставиша яко осѣдѣма прѣдъ пѣхотомъ С 477.6-7. Въ ꙗзы свѣта непомръцаѣщааго ѡсвѣтитъ ѡмраченыхъ ꙗко бесвѣтныи тѣмъ СЕ 32624-33а. днѣ неосозданыи отъ созданиѣ своего рѣкоѣ дръжнѣмъ бываеъ СЕ 2а 14-15. аште страсть нѣмашн бестрастьянаго не оувѣсн С 511.13-14. Ты сѣмьрѣ въ плѣти оумьрѣтѣи ты бестѣлѣннѣмъ тѣлѣныи отъгъна С 505.25-26.

Съвременни континуанти

Част от речниковия фонд на съвременния български книжовен език продължават да бъдат думи като *безгрешен, безконечен, безплътен, безстрастен, безсмъртен, безсмъртие, невидим, неизречен, неизменен, неизпитан, непрменен, неприкосновен, непристъпен, неразлъчен, неударжим, преблаг, премъдър, премъдрост*.

Стилистично маркирани в Речника на българския език са:

- с ремарка *рядко*: *безвременен, безначално, безстрастие, немъчен*;
- с ремарка *остар.*: *безлѣтен, невместим, неизглаголан, неизповедим, непостижен, неразлучим, несмесен, нетление, превисшии, превечен, премилостив, пречист*;
- с ремарка *остар. книж.*: *безначален, безтление, неведом*;
- с ремарка *църк. остар.*: *преподобен, пресвет*.

За трети се използват словообразователни дублети с аналогична семантика, например: в старобългарски *невънѣтъ* – в новобългарски *невънѣтен остар.*; в старобългарски *нѣзмѣрънъ* – в новобългарски *безмерен, неизмерим*; в старобългарски *нѣнспѣсанъ* – в новобългарски *неописуем*; в старобългарски *нѣнстѣлѣнъ* и *нѣтѣлѣа* – в новобългарски *нетленен*; в старобългарски *нѣнстѣлѣныи* – в новобългарски *нетление, нетленност*; в старобългарски *нѣнсъѣтенъ* – в новобългарски *безчетен*; в старобългарски *нѣнѣнслѣнъ* – в новобългарски *неизчислим*, в старобългарски *нѣлжѣенъ* – в новобългарски *неразлъчен*; в старобългарски *непомрача са* – в новобългарски *непомрачен*; в старобългарски *непостраданъ* – в новобългарски *непострадал*; в старобългарски *нѣсквѣрънъ* – в новобългарски *неосквернен*; в старобългарски *нѣсъкажемъ* – в новобългарски *неизказан*.

Има и лексикални единици, напълно отпаднали от съвременния език – *бѣсмьрѣтъство, невѣдомъ, невѣмѣщаеми, недовѣдѣми, нѣнздрѣченѣнѣкъ, нѣнзоумѣеми, неовѣнѣнъ*.

Като цяло е налице редукция на дублетите в новобългарски език. Така от дублетите *бѣстѣлѣныи* – *бѣзвнѣстѣлѣныи*⁷⁷ – *нѣнстѣлѣныи* – *нѣтѣлѣныи* днес се среща само *нетление*; от реда *нѣнслѣдънъ* – *нѣнслѣждѣнъ* – *нѣнслѣдованъ* – *нѣнслѣдѣми* е актуална само думата *неизследван*, а от *невѣдомъ* – *нѣсъвѣдомъ* – *нѣсъвѣдѣнъ* – *нѣсъповѣдомъ* – *недовѣдѣми* – само *неведом*.

По-нататъшната цялостна разработка на проблема с разширяване обхвата на ексцерпция от повече паметници и анализ на изчерпателен лексикален материал ще детайлизира и прецизира направените наблюдения и ще хвърли допълнителна светлина върху развоя на разглежданата терминология.

⁷⁷ Вж. коментара към речниковата статия на думата в приложението.

СЪКРАЩЕНИЯ НА ЦИТИРАНИТЕ ПАМЕТНИЦИ

Съкращения	Наименования и данни за цитираните паметници	Източник
А	Асеманиево евангелие, стб. глаг. ркп., X-XI в.	СтбР, СС
АпЕн	Енински апостол, стб. кирил. ркп. XI в.	СтбР, СС
ВМЧ, дек., 1-5, XVI	Велики минеи чети за м. декември (число 1-5), по преп. от XVI в.	СРЯ
ГА XIII-XIV	Хроника на Георги Амартол, ркп. XIII-XIV в.	СДРЯ
ГБ XI	XIII Слова на Григорий Богослов, ркп. XIV в.	МДРЯ
ГБ XIV	XVI Слова на Григорий Богослов с тълкувания на Никита Ираклийски, ркп. XIV в.	СДРЯ
Догм XIV	Догматика на Йоан Дамаскин.	Weihert 1987
ЖВИ XIV-XV	Житие на Варлаам и Йоасаф, Сборник жития и слова XIV-XV в.	СДРЯ
ЖТСт XII	Житие на Теодор Студит, XII в.	СДРЯ
З	Зографско тетраевангелие, стб. глаг. ркп., X – XI в.	СтбР, СС
Златоструй XII	Сборник от избрани слова и поучения с нравоучително съдържание на Йоан Златоуст, ркп. XII в.	МДРЯ
Иаков	Служба на ап. Иаков, ркп. от XVII в.	РЕвт
ИМ	Житие на Иларион Мъгленски, ркп. от 1483 г.	РЕвт
Ирм ок. 1250	Ирмологий, ркп. ок. 1250 г.	МДРЯ
ЙоЕБ	Богословие на Йоан Екзарх по ркп. от XIII в.	Илиева 2013
ИЕШест	Шестоднев на Йоан Екзарх по ркп. от 1263 г.	Тотоманова, Христов 2019
ЙП	Похвала за Йоан Поливотски, среднобълг. ркп. 1439 г.	РЕвт
К	Клоцов сборник, стб. глаг. пам., X в.	СтбР, СС
КрмЕфр	Ефремовска кормчая книга, XII в.	МДРЯ
КрмРяз	Рязанска кормчая, 1284 г.	СДРЯ
ЛИ 1425	Летопис Ипатски, ркп. от 1425 г.	СДРЯ
ЛЛ 1377	Летопис Лаврентиевски, ркп. от 1377 г.	СДРЯ
М	Мариинско четириевангелие, глаг. стб. ркп., нач. XI в.	СтбР, СС
МЕ 1-3	Молитви против епидемии, среднобълг. ркп. XIV в.	РЕвт
МИнд	Молитва в началото на индикта, среднобълг. ркп. XIV-XV в.	РЕвт
Мин 1096 (септ.)	Служ. миней за м. септември по ркп. от 1096 г.	МДРЯ
Мин 1096 (окт.)	Служ. миней за м. октомври по ркп. от 1096 г.	МДРЯ
Мин 1097	Служ. миней за м. ноември по ркп. от 1097 г.	МДРЯ
МинЧАпр / ЖТС/	Житие на Теодор Студит от Миней-чети за м. април, XVI в.	МДРЯ
МинЧАпр / ЖНик/	Житие на преп. Никита от Чети-Миней за м. април, XVI в.	СДРЯ
МПр XIV	Мерило праведное по ркп. от XIV в.	СДРЯ
Написание XIV	Написание за правата вяра, Иван Александров сборник, среднобълг. ркп. от 1348 г.	SJS
Пал 1406	Тълковна палезя, 1406 г.	СДРЯ
ПА XI	Пандекти на Антиох, ркп. XI в.	МДРЯ
ПВЛ	Повесть временных лет, Лаврентиев препис от 1377 г.	
ПКЕ	Похвално слово за Константин и Елена, ресавски ркп. от XV в. (1479 г.).	РЕвт
ПНЧ XIV	Пандекти на Никон Черногорец, ркп. XIV в.	МДРЯ
Пр 1383	Пролог за мартенската половина, 1383 г.	СДРЯ

Пчела	Пчела, ркп. XIV в.	СДРЯ
Р	Рилски глаголически листи, фрагм. стб. глаг. ркп. от края на X или от XI в., РМ 3/6-	СтбР, СС
С	Супрасълски сборник, стб. кирилски ркп., X в.,	СтбР, СС
Сб1073	Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.).	Сб1073, Т. II Богданова и др. 1993
Сб 1076	Сборник на княз Светослав от 1076 г.	МДРЯ
СбХл XIV	Сборник XIV в.	СДРЯ
СбТр XIV	Поучения на Йоан Златоуст и др., края на XIV.	СДРЯ
СбУсп XII-XIII	Успенски сборник, XII-XIII в.	СДРЯ
СбЯр XIII	Сборник с молитви, втора пол. XIII в.	СДРЯ
СВВ	Служба на св. Василий Велики, среднобълг. ркп. XIV в.	РЕвт
СЕ	Синайски евхологий, стб. глаг. ркп., X – XI в.	СтбР, СС
СИЗ	Служба на Йоан Златоуст, среднобълг. ркп. XV в.	РЕвт
СК	Савина книга, кирилски ркп. от X или XI в.	СтбР, СС
СкБГл	Сказание за Борис и Глеб, по препис от Успенския сборник от XII в.	СДРЯ
СлВарл XII-XIII	Служебник на Варлаам Хутински, края на XII – нач. XIII в.	МДРЯ
СП	Синайски псалтир, стб. глаг. ркп. от X-XI в.	СтбР, СС
Теоф	Служба на царица Теофана, ресав. ркп. XIV-XV в.	РЕвт
ТСт XIV	Огласителни поучения на Теодор Студит, XIV в.	СДРЯ
Филот	Житие на св. Филотея, среднобълг. ркп. от 1441 г.	РЕвт
Х	Хилендарски листи, стб. кирил. фрагм.	СтбР, СС
І Никод	Първо послание до Никодим Тасмански, минеен панегирик за февруари-август на Владислав Граматик, 1479 г.	РЕвт
Bes	Беседи на Папа Григорий Велики (Двоеслов).	SJS

СЪКРАЩЕНИЯ НА ЦИТИРАНИТЕ БИБЛЕЙСКИ КНИГИ

Мал – Книга на пророк Малахия

Мт – Евангелие според Матей

Лк – Евангелие според Лука

Иак – Съборно послание на св. ап. Иаков

ІКор – I послание на ап. Павел до коринтяните

ДРУГИ СЪКРАЩЕНИЯ

агиол. – агиология

ангел. – ангелология

антроп. – антропология

апофат. – апофатически

гнос. – гносеология

демон. – демонология

еклес. – еклесиология

есхат. – есхатология

ет. – етика